

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ ВАЛЕНТИНИ ВОЛОШИНОЇ**

КАФЕДРА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: РОЛЬ КАЗКИ ЯК ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ В
ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

Студентки 2 курсу МАПДПЗ групи
Освітньої програми Початкова освіта.
Дошкільна освіта
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Гавлюковської Олександрі Андріївни

Науковий керівник: **Комарівська Н.О.**,
доцент, кандидат філологічних наук

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД КАЗКОЮ	7
1.1. Дефінітивна характеристика понять «творчість», «творчі здібності», «творча особистість».....	7
1.2. Психолого-дидактичні основи опрацювання казок на уроках літературного читання.....	13
1.3. Казка як літературний жанр.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КАЗКИ	
2.1. Діагностика рівнів сформованості творчих здібностей учнів початкової школи.....	31
2.2. Зміст і особливості роботи над казкою.....	43
2.3. Впровадження системи методичних прийомів формування творчої особистості молодших школярів у процесі роботи над казкою.....	57
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Національне відродження, зміни у суспільному житті України визначають головне спрямування діяльності школи – в гуманізації освіти, демократизації всього навчально-виховного процесу. Гуманітаризація освіти передбачає визнання предметів гуманітарного циклу серед інших шкільних дисциплін як найголовніших, найважливіших для формування людини. Гуманізація освіти означає посилення її спрямованості на формування особистості, активне засвоєння у школі норм моралі, вироблених людством протягом багатовікової історії [9, 48].

Успішний розвиток суспільства на сучасному етапі значною мірою залежить від творчості та активності людей, тих умов, які створюються для розвитку кожної особистості. Саме тому в «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті» наголошується на необхідності розвитку здатності до творчого самовираження, формуванні вмінь виконувати творчі завдання. Особлива роль у цьому процесі належить початковій ланці навчання, де цілеспрямовано виявляються та розвиваються здібності дитини, формуються вміння та бажання вчитися, створюються умови для її самовираження в різних видах діяльності [42].

Нова українська школа спрямовує педагогів на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть повноцінний розвиток здібностей, потреб та інтересів учнів в усіх сферах їхньої діяльності.

Існують різні погляди на мету і завдання літературної освіти. Одні стверджують, що в центрі вивчення мистецтва слова має бути художній твір, інші – домінуючим у вивченні літератури вважають науку про літературу. Основою літературних занять є насамперед читання та вивчення художніх творів.

Засвоєння літератури в школі передбачає також формування читацьких якостей учня:

- емоційну схвильованість, розвинену відтворювальну і творчу уяву;
- здатність до співпереживання, естетичної насолоди;
- уміння «читати» словесні образи, бачити художню деталь;
- сприймати твір у його художній цілісності та єдності;
- усвідомлення індивідуальності письменника;

- здатність осмислювати створенні ним характери, ідеї, позиції автора;
- самостійність та обґрунтованість оцінок, уміння зіставляти, аналізувати й оцінювати твори і творчість письменників;
- володіння навичками усного та писемного мовлення [9, 49].

Перехід до особистісно орієнтованої моделі навчання і виховання спрямовує на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть повноцінний розвиток здібностей, потреб та інтересів учнів в усіх сферах їхньої діяльності. Визнання учня головною особистістю всього освітнього процесу становить сутність особистісно орієнтованої педагогіки.

Літературна творчість молодших школярів виступає як ефективний засіб розвитку їхніх творчих здібностей, формування культури та духовності. Розвиток повноцінної мотивації до зазначеної діяльності формується в результаті цілеспрямованого стимулювання емоцій, почуттів, інтересів.

У системі літературної освіти неабияке місце має відводитись казці. І хоч ідейно-художня система українських народних казок ще належним чином не досліджена, сьогодні можна говорити про них як про сформований різновид жанру. Це дає можливість системного аналізу їх ідейно-тематичного складу, поетики та розкриття фантастичного змісту і характеру образів [52, 39]. У казкових оповідях відбився світогляд народу, його морально-етичні та естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання.

Значні ідеї у вирішенні цієї проблеми знайшли своє втілення в поглядах українських письменників І. Франка, Б. Грінченка, Олени Пчілки, Лесі Українки та ін. Питання казкових мотивів і персонажів розглядали вчені Л. Брауде, О. Бріцина, Л. Дунаєвська, Т. Леонова, М. Липовецький, Е. Мелетенський, В. Пропп, Дж. Родарі та ін. Літературно-творча діяльність як спеціальний вид художньо-творчої діяльності молодших школярів досліджувалася відомими педагогами та психологами: Л. Виготським, К. Ушинським, В. Сухомлинським та провідними українськими методистами О. Савченко, С. Дорошенко. Потрібно згадати і про вагомий внесок у розгляд цієї проблеми таких педагогів-новаторів: І. Доменець, Є. Жаленко, Л. Іванової, М. Платової, І. Осадченко, В. Пабат, Л. Стрілкової, М. Турова та ін.

Головна особливість творчої особистості – потреба у творчості, яка стає життєвою необхідністю. Орієнтація в якостях творчої особистості дає змогу своєчасно виявити творчі здібності, зосередити увагу на їх розвитку, застерегти їх від згасання. Спостереження за навчальним процесом засвідчили, що сучасна шкільна практика недооцінює роль мотиваційної підготовки до творчої діяльності взагалі й до літературної творчості зокрема. Це пояснюється тим, що в початковій школі досі не вирішена важлива педагогічна проблема: не знайдені стійкі стимули до творчості, не розроблена методика формування мотивів творчої діяльності.

Актуальність проблеми дипломного дослідження, її недостатня наукова розробка в методиці навчання літературного читання обумовили вибір теми дипломної роботи: «Роль казки як літературного жанру в формуванні творчої особистості молодших школярів».

Об'єкт дослідження – процес формування творчої особистості молодших школярів.

Предмет дослідження – казка як засіб формування творчої особистості молодшого школяра.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити роль казки у формуванні творчої особистості молодших школярів та вплив цього літературного жанру на розвиток творчих здібностей учнів початкової школи.

Гіпотеза – якщо цілеспрямовано, доцільно й методично обґрунтовано використовувати різні види роботи над казкою на уроках літературного читання в початковій школі, то можна досягти високого рівня розвитку в молодших школярів творчої активності, пізнавального інтересу, творчих здібностей та любові до книжки і мови.

Мета, об'єкт і предмет дослідження визначили такі *завдання*:

1) ознайомитись із науковою та науково-методичною літературою з проблеми дослідження;

2) визначити психолого-дидактичні основи опрацювання казок на уроках літературного читання;

3) здійснити діагностику рівнів сформованості творчих здібностей

молодших школярів;

4) ознайомитись з досвідом передових вчителів по впровадженню методик у роботі над казкою;

5) описати зміст, особливості та систему методичних прийомів формування творчої особистості молодших школярів у процесі роботи над казкою на уроках літературного читання.

Дипломне дослідження здійснювалось з використанням таких методів: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; педагогічне спостереження за навчальним процесом; аналіз передового досвіду вчителів; педагогічний експеримент; анкетування; опитування.

Апробація основних положень дослідження відбувалась у процесі експериментальної роботи в школі, шляхом участі в науково-практичних конференціях. За матеріалами дослідження опубліковано статті:

1. *Гавлюковська О.* Реалізація розвивального потенціалу казки на уроках літературного читання / О. Гавлюковська // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) / за ред. О.А.Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – Вип. 9. – С. 120-122.

2. *Гавлюковська О.* Казка як засіб розвитку творчих здібностей молодших школярів / О. Гавлюковська // // Українська дитяча література: здобутки й перспективи розвитку: матеріали II Регіональної студентської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 2 квітня 2020 р.) / Упор. Лапшина І. М., Віннічук А. П. – Вип. 2. – Вінниця: ВДПУ, 2020. – С. 66-71.

Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД КАЗКОЮ

1.1. Дефінітивна характеристика понять «творчість», «творчі здібності», «творча особистість»

Сучасна педагогіка, ґрунтуючись на гуманних принципах навчання й виховання, рішуче відмежовується як від теорій, що спрямовують на раннє форсоване навчання, оскільки воно призводить до однобічності та невиправних негативних наслідків у дальшому розвитку, так і від тих, що пропонують лише пасивно стежити за «саморозвитком» дитини, обмежуючи можливість впливу на нього [71,18].

У концепції Нової української школи зазначено, що «виклики часу зумовили розроблення Концептуальних засад реформування початкової освіти – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей» [43, 2].

Першорядне завдання школи – формування особистості громадянина України, якому притаманні висока культура, широкий кругозір, творчі здібності, високі моральні ідеали [55, 47]. «Особистісно орієнтоване навчання – це таке навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність та самоцінність», – підкреслює О. Пехота, визначаючи сутнісні особливості зазначеного феномену [47, 256].

Отже, перехід до особистісно орієнтованої моделі навчання і виховання спрямовує на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть повноцінний розвиток здібностей, потреб та інтересів учнів в усіх сферах їхньої діяльності. Сучасні наукові підходи до визначення теоретико-методологічних основ особистісно зорієнтованої освіти ґрунтуються на таких взаємопов'язаних положеннях:

- 1) кожен учень є унікальною та неповторною особистістю;
- 2) учень не стає особистістю під впливом навчання: він уже є нею до школи;
- 3) основне завдання школи полягає не в озброєнні учня знаннями, вміннями та навичками, а в розвитку його індивідуальності, створенні найбільш сприятливих умов для розвитку його здібностей.

Враховуючи сьогоденний рівень розвитку дітей, з огляду на стан їхнього здоров'я, за наявних соціальних та психологічних проблем масова робота з дітьми не може вестися в одному напрямку. Сучасна школа ставить перед ними такі завдання з розвитку особистості, уміння приймати рішення, та орієнтуватися в ситуації, що для досягнення середнього рівня починати треба з раннього віку. Цей час В. Сухомлинський називає часом «найвищої пластичності, найбільшої чутливості» до того, як відбивається зовнішнє середовище в думках, у баченні навколишнього світу. «У цей час ми маємо справу не просто з дитиною, а з мозком, в якому закладається майбутнє людини – її людські здібності. Те, що ми називаємо «природними даними», в утробі матері закладається тільки у період найвищої пластичності визрівання мозку» [60, 32]. У кожній дитині закладені величезні творчі можливості, і в тому, що іноді вони не реалізуються або розкриваються неповністю, винні дорослі (педагоги, батьки...).

Керуючи формуванням здібностей особистості, а не просто збагачуючи знаннями, вміннями, навичками, ми досягаємо розвитку тих чи інших її сторін. Кожна здібність людини – це її складна властивість, внутрішня здатність відповідати тим вимогам, які ставить перед нею діяльність, вона спирається на багато інших властивостей. Розвиток здібностей є побічним результатом, який залежить від багатьох факторів, оскільки визначається не тільки тим, що «дає» педагог, а передусім самостійною діяльністю, до якої залучається дитина. Здібності, як відомо, виявляються, формуються і розвиваються в діяльності. Вони поділяються за змістом і характером діяльності. Так, вирізняються здібності до навчання, малювання, музики, спорту, науки, педагогічні, артистичні здібності тощо.

На думку В. Кременя, здібності – це індивідуально-психологічні якості

особистості, що є передумовою успішного виконання нею певної діяльності [18, 316].

Л. Чорна вважає, що здібності – це «спроможність людини успішно, продуктивно діяти в тій чи іншій галузі людського життя» [68, 23]. Г. Щукіна доводить, що здібності людини виявляються не тільки в тому, як вона засвоює й відтворює набуті людьми знання і вміння, а й як розв'язує на їх основі нові завдання, творить щось нове [72, 37].

Отже, *здібності* – це своєрідні властивості людини, її інтелекту, що виявляються в навчальній, трудовій, особливо науковій та іншій діяльності і є необхідною умовою її успіху [20, 208].

Дитяча творчість як явище художньої культури є проблемою нашого часу. Найпростіше визначення творчості – це творення на основі того, що є, чогось іншого, нового. Психологія, переживаючи піднесення, інтегруючи знання, зберігаючи свою цілісність, знаходячи все у всьому, прагне пояснити внутрішній світ людини творчої. Людина творча – *homo creator*, людина діюча – людина, здатна творити. Саме здатність до творчості і відрізняє людину від тварини [20, 285].

Доктор психологічних наук, професор В. Клименко визначає творчість, як «процес вирішення завдання, стан натхнення людини – спалах її енергетичного потенціалу, який розриває межу невідомого, виокремлює його частину й перетворює його на відоме» [27, 11]. Творчість – це незабутні миттєвості життя. Нове знання стає джерелом прибуткової енергії, а тому творець практично не стомлюється. Посеред теорій та уявлень буденної свідомості виокремлюють лише дві. Одні вчені вважають, що це: талант від Бога або від учителя, і в крайньому разі від кількості виконаної роботи самим учнем. Інші ж переконані, що творці – це обранці до вузького кола, яких не так уже й багато. У межах цього напрямку людина розглядається як активна, творча, неповторна та унікальна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, є відкритою для сприймання нового досвіду, здатною на свідомий та відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

Педагог В. Сухомлинський визначав творчість, як «бачення людиною свого

внутрішнього світу, передусім свого розуму, свого напруження інтелектуальних сил, свого розуміння і творення краси внаслідок своєї праці, своїх зусиль. Може маленька дитина повторює те, що було вже зроблено, створено іншими людьми, але якщо це діяння – плід її власних розумових зусиль, – вона творець; її розумова діяльність – творчість» [63, 72]. По суті, В. Сухомлинський веде мову про те, що творчість це не лише відкриття і створення нового у зовнішньому світі, а виявлення нового в собі (власних можливостей) і з'ясування нового у своєму ціннісному ставленні до дійсності.

В. Моляко, О. Музика вважають, що творчість – історично еволюційна форма активності людей, що виражається в різних видах діяльності і призводить до розвитку особистості [40, 113]. Науковець О. Пехота вважає, що творчість – діяльність людини, яка породжує щось нове, відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Відповідно, щоб створити щось нове і незвичайне треба мати знання, вміння і бажання творити [49, 119].

У психологічному словнику зазначено, що творчість – діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей, образна діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку [69, 315].

Розглядаючи дослідження В. Клименка про концепцію механізму творчості, його будови, станів, засобів психологічної діагностики та норм його розвитку, можна висунути такі основні судження [27, 11]:

1. Механізм творчості існує в кожній здоровій людині, і це – не елітарне явище; він – єдність мислення, почуттів, уяви, психомоторики та енергопотенціалу; починає працювати, коли всі складові розвинено.

2. Механізм творчості не має віку: на 6-ому році життя стає активним і набирає потужності впродовж усього життя; він закладений у нас природою.

3. Механізм творчості перебуває у різних станах: у «сплячому режимі» й прокидається в старості; починає працювати в 13-річному віці; виключатися з активності переважною. Він може працювати на повну потужність, тривалий час простоювати без роботи, а також працювати на півсили, на третину, а то й менше від своїх можливостей.

4. Механізм творчості – механізм перетворення дискомфорту на комфорт.

Але для того, щоб він почав працювати, потрібно розвивати всі його складові. З цього й випливають напрями індивідуалізації навчання та виховання: кожна дитина має свій неповторний внутрішній світ. Саме ця неповторна оригінальність є дуже цінним матеріалом для творчості. Закріпити і розвинути ті цінності, які даровані людині при народженні, – без цього неможлива творчість.

Творчий розвиток залежить від розвитку універсальних творчих здібностей, які проявляються не лише в результаті, але й у процесі творчої діяльності, яку в психологічній літературі співвідносять із продуктивним, евристичним та продуктивним творчим мисленням.

Американський психолог Е. Фромм запропонував таке визначення поняття «творчі здібності» – «це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях; це спрямованість на відкриття нового і здатність до глибокого опрацювання й засвоєння власного досвіду» [1, 30]. Щоб сформувати творчі здібності, дитині необхідно накопичити якнайбільше вражень про навколишній світ під час виконання різних видів діяльності.

Досліджуючи творчі здібності, М. Поддьяков виділив проблемність мислення як основний їх структурний компонент, який виражається у відкритості дитини новому, у пошуку невідповідностей і протиріч, у власній постановці питань і проблем.

К. Ціолковський вважав, що творчі здібності – продукт саморуху, самостійного розв'язання задач і питань, самостійного розкриття закономірностей і зв'язків між предметами і явищами, продукт роботи мозку на шляху «від відкриття істин, усім відомих, до відкриття істин, нікому невідомих» [17]. Дж. Гілфорд і А. Матюшкін творчі здібності розуміють як креативність, як виявлення чогось нового в постановці й розв'язанні проблем.

Основними показниками творчих здібностей є швидкість і гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність і сміливість. Швидкість думки – кількість ідей, що виникають за одиницю часу. Гнучкість думки – здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; бачити, що інформацію, отриману в одному контексті, можна використати і в іншому. Оригінальність – здатність до генерації ідей, що відрізняються від загальноприйнятих; до

парадоксальних, несподіваних рішень. Допитливість – здатність дивуватися; відкритість та інтерес до всього нового. Сміливість – здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних висновків і доводити справу до кінця, ризикуючи особистим успіхом та репутацією.

Один із авторів системи визначення творчих здібностей Торренс переконаний, що успадкований потенціал не варто вважати найважливішим показником майбутньої творчої продуктивності. Батьки та інші дорослі здатні розвинути або знищити творчі імпульси малюка ще в дошкільному віці. Діти народжуються з певними нахилами, які є не лише біологічним продуктом, а й продуктом суспільно-історичного розвитку. На їх основі виникають різні психічні якості: відчуття, сприймання, уявлення, пам'ять, мислення, почуття. Але з'являються вони не самі по собі, а формуються у процесі розвитку дитини, її діяльності, стосунків із навколишнім світом. У малюка виникають нові, вищі форми взаємовідносин з об'єктивною дійсністю, а разом з ними нові потреби, інтереси, нові види діяльності. Саме для того, щоб розвинути у молодших школярів ці якості, дорослим слід спрямовувати увагу на розвиток цілісності, непересічності, свіжості, самостійності сприйняття, розвиток творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви, фантазії, інтуїції дитини, її комунікативно-творчих здібностей.

Розвиток творчої особистості є вагомим умовою виховання людини та розвиненого суспільства. Тому під час навчання та виховання дітей у початковій школі потрібно звертати увагу на формування у молодших школярів ґрунтовних, різноманітних систем знань, на заохочування учнів до самостійної діяльності, на розвиток творчого потенціалу та творчого пошуку.

У формуванні творчо обдарованої особистості, на думку Д. Богоявленської, головною умовою можна вважати навчання її нестандартному мисленню, вмінню генерувати оригінальні, незвичайні ідеї, акцентувати на об'єкті дослідження, який ні у кого не трапляється і стимулює фантазію.

Отже, етапу становлення молодшого школяра відводиться важливе значення у процесі розвитку творчості дитини. Оскільки творчі здібності розвиваються в діяльності, дітей необхідно заохочувати до участі у

різноманітних видах творчої діяльності, а участь у творчому процесі для учнів є способом творення власної особистості.

1.2. Психолого-дидактичні основи опрацювання казок на уроках літературного читання

Стратегія реформування сучасної системи початкової освіти полягає в тому, щоб дати можливість усім учням виявити свої здібності та свій творчий потенціал. З огляду на це актуальною стає проблема розвитку духовної та творчої особистості. Вирішення цього завдання можливе за умови організації творчої діяльності учнів.

Творча, бажана, життєрадісна праця, активне ставлення до навколишнього світу – це, за влучним визначенням В. Сухомлинського, те «пальне і чисте повітря, без яких згасає вогник творчих здібностей» [60, 179]. Великі можливості для цього має робота над казкою.

Великий педагог зазначав: «Казка – це животворне джерело дитячого мислення. Інтелектуальні, моральні та естетичні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, що пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Під впливом почуттів дитина мислить словами. В казкових образах – перший крок до яскравого, живого, конкретного та абстрактного. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем» [62, 176].

За допомогою казок можна долати негативні сторони особистості, яка у дитини знаходиться у стадії формування. Наприклад, жадібному, егоїстичному малюку корисно послухати казку «Про зажерливу бабу та липку» або «Про трьох жадібних ведмежат»; лякливому та сором'язливому – «Про боягузливого зайця»; пустотливому та довірливому допоможуть «Пригоди Піноккіо»; капризулі – «Принцеса на горошині»; активній і рухливій, непосидючій дитині – «Кіт у чоботях». Непересічність виховного значення казок пояснюється їхніми художніми засобами, які легко сприймаються дітьми, добре й надовго запам'ятовуються. Енергетика казкового образу накопичується через словесну

енергетику. Казки повинні бути емоційно екологічні, тобто бережливо ставитися до внутрішнього світу дитини і не нести в собі тривожності. Тому у художню тканину казок органічно вписуються численні прислів'я та приказки, загадки, пісні, порівняння.

Казка – найбільш важливий помічник у розумовій роботі учня. Це можна простежити на різних етапах засвоєння нового матеріалу. Перший етап: розумова робота над новим матеріалом починається з уваги, яку К. Ушинський назвав дверима, «через які проходить все, що входить у душу людини із зовнішнього світу». Увага – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється в спрямованості і зосередженості свідомості на вагомих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або на власних переживаннях [20, 210].

Важливою закономірністю уваги є її вибірковість, яка виявляється в тому, що людина, зосереджуючись на одному, не помічає іншого. Увагу зумовлюють не лише зовнішні подразники, а й здатність людини довільно спрямовувати її на ті чи інші об'єкти. Цю здатність називають уважністю. Вона являє собою характерологічну властивість особистості, завдяки якій людина володіє своєю увагою, а тому своєчасно й активно зосереджується, скеровує увагу. Отже, увага виражає специфічну особливість процесів, спрямованість яких регулюється діяльністю, в яку вони включені. Ось чому матеріал, що вивчається в початкових класах, має охоплювати яскраві образи. Ними можуть бути казки, розповідь з інсценізацією чи розглядом ілюстрацій до неї.

Поступово перший етап переходить у другий етап розумової роботи – уяву. Життя вимагає від дитини створення образів і таких предметів, яких вона ще не сприймала, уявлення подій, свідком яких вона не була, передбачення наслідків своїх дій та вчинків, програмування своєї діяльності тощо. Уява – це специфічно людський психічний процес, що виник і сформувався під час праці. Будь-який акт діяльності обов'язково включає уяву. Не уявивши результат праці, не можна приступити до роботи. Саме в цьому і полягає важлива функція уяви як специфічно людської форми випереджального відображення дійсності [20, 242]. У процесі активної взаємодії з навколишнім світом і дорослими людьми на цей час вже набуває деякого життєвого досвіду, засвоює початки мови, у неї появляються

нові потреби, завдяки чому стає можливим такий аналіз і синтез попередніх вражень, який дає перші образи уяви. Проте якими б дивовижними не здавалися продукти людської уяви, в усіх випадках підґрунтям для їх появи є попередній досвід людини, ті враження, що зберігаються в її свідомості.

Уява дитини в своїх перших проявах тісно пов'язана з сприйманням навколишніх об'єктів. Сприймаючи той чи інший предмет, дитина приєднує до нього певні ознаки образу предмета, сприйнятого нею раніше і в дечому схожого з даним. Так, наприклад, строкаті крила метелика нагадують дитині квітку, і вона твердить, що метелик – це «літаюча квітка». У результаті сполучення цієї ознаки із схожою рисою іншого раніше сприйнятого предмета виникає новий образ. Тісний зв'язок перших проявів уяви з сприйманням виявляється і в тому, що діти молодшого шкільного віку із задоволенням слухають невеличкі оповідання, в яких мова йде про предмети, події, добре їм знайомі з їх безпосереднього досвіду, а також слухання розповідей про віддалені, незнайомі їм об'єкти.

Образи уяви в дітей молодшого шкільного віку ще нестійкі, напрям роботи уяви швидко змінюється під впливом зовнішніх вражень. Жвавість уяви дітей виявляється в тому, як вони перетворюються в інших істот. Про це свідчать переживання дітей, які виникають при сприйманні ними казок, малюнків, вистав. Ось чому дорослі повинні бути розбірливими при виборі книжок для читання або розповіді дітям, а також бути обережними в розмовах, які ведуться в присутності дитини. Слухаючи оповідання чи казку, дитина наче «бачить» героїв, бере участь у їх діях, вчинках, переживає разом з ними ряд почуттів. Високохудожня форма казки, сполучення в її змісті знайомого і незнайомого, незвичайного, використання таких форм перетворення дійсності, як зменшення і перебільшення, збуджують уяву дитини. Саме під час роботи над казкою дитина має можливість оживити матеріал, «поповнити його додатковою інформацією», «увійти в нього».

Слухаючи казки, оповідання і навчаючись уявляти собі героїв, їх дії і вчинки, взаємовідносини між дійовими особами, діти нагромаджують запас уявлень, які потім використовують при самостійному творенні образів у процесі ігрової, образотворчої та іншої діяльності. При слуханні казок, оповідань найбільше актуалізується репродуктивна уява дітей, а також зароджується і

створюється творча уява. З наявних у них уявлень про навколишнє життя діти створюють все нові й нові сполучення. Так, молодший дошкільник, уявляючи себе вершником, користується паличкою, стільцем або іграшковим конем; уявляючи себе лікарем, широко використовує предмети, які можуть виконувати функцію термометра, трубки і т.д.

Дослідження В. Сухомлинського показали, що в період великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. Тепер уже другий етап розумової праці переходить у третій – запам'ятовування через казку. Запам'ятовування – це один із головних процесів пам'яті, внаслідок якого відбувається утворення та закріплення тимчасових нервових зв'язків [20, 270]. У дітей молодшого шкільного віку переважає мимовільне запам'ятовування, яке здійснюється без спеціально поставленої мети запам'ятати. На мимовільне запам'ятовування впливають яскравість, емоційна забарвленість предметів, незвичайність, виникнення асоціацій, а також наявність інтересу.

В. Сухомлинський був впевнений в тому, що кожна дитина талановита, вона і казкар, і поет, важливо тільки відкрити і вишукати цей талант. Творчість не приходить до дітей так собі, – попереджував Василь Олександрович, – творчості треба вчити [4, 103].

Під час запам'ятовування дитина логічно мислить. Отже, третій етап розумової праці містить в собі й четвертий – мислення. Вичерпні знання про внутрішні, невідчутні властивості та ознаки предметів дійсності, безпосередньо невідображену у відчуттях і сприйманні сутність людина одержує за допомогою мислення, що є процесом опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях [20, 279]. Мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості, формування її розумових та інших властивостей. Рівень його розвитку визначає, якою мірою дитина здатна орієнтуватися в навколишньому світі, як вона панує над обставинами і над собою. Виходячи із завдань сучасної школи – навчаючи, розвивати, – казку можна повністю розповідати, не розкривати її таємниці.

Мислення – складний процес, а тому виходить із «живого споглядання», і

охоплює наочні елементи. Спочатку розвивається образне мислення. Пізнаючи світ, діти оперують у свідомості цілісним видом предметів або їх якостями, властивостями, що сприйняті чуттями (сніг – біле, холодне та ін.). Порівняння предметів приводить до вичленення окремих властивостей, аналіз їх дає змогу виявити істотні, часто повторюванні. Цей процес закінчується усвідомленням понять, закріплених словами. Заміна конкретно-образного матеріалу поняттями робить мислення абстрактним, теоретичним.

Педагог І. Лернер довів, що практично всіх дітей можна навчити творчого мислення, особливо, якщо починати цю роботу в молодшому шкільному віці [20]. Він виявив прийоми нестандартного мислення, які водночас є також процесуальними рисами творчої особистості: самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію; бачення нової функції знайомого об'єкта; бачення нових проблем у знайомих ситуаціях; бачення структури об'єкта.

У молодшому шкільному віці образне мислення перебуває у стадії становлення, в русі, розвитку. Мислення серед наочних образів природи – обов'язковий етап успішного розумового розвитку дитини. Основна мета уроків мислення серед природи – навчити дітей думати, а досягти цього можна, тільки навчившись спостерігати, дивуватися, радіти пізнанню, перетворювати думку у слово, творити казку. Коли діти спостерігають за явищами природи, перед ними відкривається несподіване у навколишньому світі, його таємниці і краса [23, 3].

У казці мислення невіддільне від уяви, а тому вона є доброю школою для розвитку продуктивно-творчої уяви – фантазії, що надзвичайно потрібно для майбутньої діяльності вихованців [44, 5]. В. Сухомлинський рекомендував вчити дітей думати, творити, фантазувати серед чудової краси природи, що є джерелом думки й слова, створювати на полі, в саду, на ставку свої власні казки, оповідання, вірші на основі спостережень. На його думку: «Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттям дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [62, 177]. Говорячи про сприймання казки дітьми, варто вказати на те, що діти молодшого шкільного віку свідомо сприймають умовність казки, а тому чітко відрізняють фантазію від реальності. Фантазування у них має ігрове значення. Тому немає потреби

повторювати відоме їм і підкреслювати, що казковий сюжет видуманий. Дитяча увага повинна бути зосереджена на цих моральних та людських категоріях, а не на розвінчанні незвичності казкових ситуацій.

Немає сумніву, що казка через елементи ілюзорного і фантастичного відображення світу справляє глибоке емоційне враження на дитину, приводить в рух її уяву, духовні сили. Логічна послідовність викладу, чітка побудова, влучність у вживанні фразеологізмів викликають неусвідомлене задоволення, сприяють засвоєнню традицій народнопоетичного мовлення. Лексика казок відповідає особливостям предметно-образного мислення дитини.

Усі ці психологічні процеси охоплює такий вид роботи як інсценізація казки. Інсценізуючи, учні не лише сприймають відповідний матеріал, а й запам'ятовують, усвідомлюють його, напружують свою увагу, уяву, волю тощо. У процесі систематичного інсценування в учнів розвивається:

- 1) післядовільна увага шляхом вивчення казки з великою зацікавленістю, значить, менше напружуючись і втомлюючись;
- 2) мимовільна увага (коли під час читання твору в уяві учнів мимоволі виникають образи героїв);
- 3) творча та довільна уява;
- 4) поетична уява;
- 5) образне мислення;
- 6) моральні, інтелектуальні, естетичні почуття;
- 7) рухові навички;
- 8) артистичні здібності;
- 9) комунікабельність.

Отже, працюючи над казкою на уроках читання, учитель формує загальнонавчальні уміння та навички молодших школярів, а саме:

- 1) встановлення логічної послідовності викладу подій, постійно дотримуючись композиційної незмінності сюжетної лінії казки;
- 2) застосування деяких прийомів смислового заучування (встановлення логічної, часової та римової залежності);
- 3) виконання творчих та організаційних завдань: самостійно розташовувати

декорації, допомагати один одному в несподіваних ситуаціях на сцені та знаходити вихід з них, цінувати час (свій власний та інших людей).

Аналізуючи роботу відомих педагогів та методистів, варто згадати і про О. Савченко, яка є автором багатьох підручників для дітей початкових класів. Вона вважає, що «ядром дитячої казки є яскраві образи, які дитина наділяє казковими властивостями» [58, 236]. Дослідниця виділяє три етапи, як і в будь-якому створенні образу:

- прийняття мети діяльності;
- виникнення задуму;
- матеріалізація образу-здуму.

Над створенням казки потрібно працювати не поспішаючи, дуже ретельно готувати учнів. Спочатку діти навчаються всебічно аналізувати свої улюблені казки, виділяючи в них казковий початок, слова і вирази, казкові повтори, випробовування героїв, варіанти кінцівок. Потім учні починають орієнтуватися у змісті казок: визначають, про що ці твори, продовжують казкові ситуації, окреслені вчителем, пробують складати казки самостійно, аналізують їх, вчать на кращих зразках. Така робота розвиває фантазію дітей, а разом з тим впливає і на інші процеси: пам'ять, мислення, уява, мовлення, емоції, моральний досвід, практичні уміння.

Таким чином, формування творчої особистості на уроках літературного читання є одним із основних завдань сучасної української школи; є планомірним процесом, який здійснюється у спеціально створеному освітньому середовищі, за допомогою педагогічного впливу й застосування системи завдань. Формування творчої особистості, її індивідуальних здібностей залежить від дотримання діяльнісного, компетентнісного та особистісного підходів до організації освітнього процесу.

1.3. Казка як літературний жанр

Дитяча література охоплює досить широкий діапазон творів, що різняться між собою тематикою, ідейною спрямованістю та жанровою приналежністю. У

межах одного жанру розрізняють ще й жанрові різновиди, твори яких схожі між собою, проте чітко диференціюються за певними ознаками. Одним із таких жанрів від початку своєї появи була казка, яка увібрала в себе кращі фольклорні традиції та найрізноманітніші авторські інтерпретації.

Соціально-історична основа казкової фантастики підтверджує її прадавнє коріння, що є реальним відображенням древніх вірувань та знань у контексті звичаїв українців. Вченими-дослідниками встановлена спільність та типологія багатьох художніх мотивів українських народних казок з іншими казками слов'янських народів, виявлена національна своєрідність казок у стилі та в описі навколишнього середовища та природи, на тлі яких діють герої [51, 25].

Слабкі люди намагалися все це пояснити і зрозуміти. Так з'явилися *міфи* – оповідання про богів, духів, титанів тощо. Міфи відображали погляди первісних людей на світ і людину в ньому, явища природи та наслідки стихій. Наші предки щиро вважали себе невід'ємною часткою природи, а явищам природи надавали риси, властиві людям, – розум і силу, любов або ненависть, підступність або бажання допомогти людям.

Намагаючись пояснити незрозумілі явища природи, люди склали незвичайні розповіді, головними героями яких були такі персонажі, як Сонце, Вітер, Морозно – бог зими та холоду; Перун – бог війни, що панував над небесними явищами; Дідусь Водяник – хазяїн води; Баба Яга - хазяйка лісових звірів [33, 2].

Поступово зникали окремі, вже невжиткові, обряди, а з ними втрачали свою магічну силу й міфи, що супроводили обряд. На їхніх руїнах виникає казка. Проте казка, як продукт пізніших часів, не дає змоги уявити справжнє життя наших далеких пращурів – пантеїстів тих часів, коли їхня свідомість ще не відділяла світу реального від уявного, коли світ для них був наповнений духами, облудами, щезниками, мавками, русалками, домовиками та ін., які до людини були прихильними або ворожими, з якими можна було або домовлятися, або воювати, бо поводитись вони, як люди, навіть розмовляли людською мовою.

Як вважає Е. Мелетенський, казка могла відокремитися від міфів унаслідок «розриву безпосереднього зв'язку цих міфів із ритуальним життям людей. Відміна

специфічних обмежень на розповідання міфу, допущення в коло слухачів невтаємничених (жінок та дітей) тягнули за собою мимовільну настанову оповідача на вигадку, підкреслення розважального моменту й неминуче – ослаблення віри в достовірність розповіді. Із міфів виводяться особливо сакральні моменти, посилюється увага до сімейних стосунків героїв, їхніх суперечок, бійок і т.п.» [12, 283]. Мабуть, саме тому народ продовжував в алегоричній формі розповідати в казках про боротьбу темряви та світла.

Великі можливості для формування творчої особистості молодших школярів має робота над казкою. Великий педагог В. Сухомлинський зазначав: «Казка – це животворне джерело дитячого мислення. Інтелектуальні, моральні та естетичні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, що пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Під впливом почуттів дитина мислить словами. У казкових образах – перший крок до яскравого, живого, конкретного та абстрактного. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем» [58, 376].

Казка – це малий епічний жанр, корені якого сягають ще в усну народну творчість» [12, 282]. Схоже визначення зустрічаємо і в Українській літературній енциклопедії: «казка – один з основних жанрів усної народно-оповідальної творчості» [66, 372].

В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні. Казки близькі до сказань, переказів, легенд, епічних пісень. Вони відомі з найдавніших часів у всіх народів світу. У таких казках багато спільного, що пояснюється подібністю культурно-історичних умов їх життя [34, 330]. Водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя народу, його працю і побут, природні умови, а також індивідуальні риси виконавця-оповідача (казкаря).

Казки різняться між собою сюжетами, героями, проблематикою, генезою, сферою побутування, спрямованістю тощо. На основі цих відмінностей і виокремлюють конкретні жанрові різновиди. Емпіричним шляхом, на ґрунті систематизації зібраного на початку 19 ст. казкового матеріалу, фольклористи

виділили такі жанрові модифікації:

- 1) казки про тварин;
- 2) чарівні (героїко-фантастичні) казки;
- 3) соціально-побутові (новелістичні);
- 4) кумулятивні казки [64, 53].

Цією класифікацією казок користуються й нині, хоча, звичайно, єдиний критерій поділу тут не дотриманий.

Казки про тварин (так званий «звіриний епос») з історичного погляду найдавніші. Виникнення їх тісно пов'язане з тотемістичними віруваннями, культом тварини як покровителя і захисника роду. Головними дійовими особами в них є тварини, що й слугує основним критерієм їх виділення в окрему групу. Іноді тут фігурують і люди, однак їхня роль другорядна, вони - лише об'єкт дій головного персонажа – звіра чи птаха; оповідь ведеться з погляду тварин, а не людей. Ця властивість казок про тварин кардинально відрізняє їх від тих чарівних, де функція тварин лише допоміжна, а також від оповідей про життя звірів. Тварини як персонажі казок не тотожні своїм зоологічним прототипам. Хитрість лисиці, тупість вовка, полохливість зайця, тугодумність та повільність ведмедя – все це не об'єктивні ознаки живих істот, а продукти художньої вигадки, специфічно казкової фантастики.

Часто вказують на алегоризм і дидактичну спрямованість «звіринового епосу». Таке твердження може призвести до жанрового сплутування казки про тварин із байкою. І хоча в українській етнологічній свідомості 19 ст. терміни «байка» та «казка про тварин» не зрідка ототожнювалися, на нашу думку, треба чітко розрізняти ці два різні жанри [16, 71]. Тварина у байці – це тільки засіб алегоричного «маскування» людських рис, сатиричний образ – знак певної абстрактної ідеї. Тварини ж в казках – наслідують людей: товаришують між собою, ходять один до одного в гості, сваряться, ворогують, зрештою спілкуються «по-людськи» тощо. Водночас їхні образи не такі однобічні, функціонально обмежені, як у байках. Так, Лисичка може бути не тільки хитрою, а й співчутливою і щиро прагнути допомогти Зайчикові вигнати Козу-дерезу з його хатки; а Коза, у свою чергу – не тільки сварливою та бездушною («Коза-дереза»),

а й сумлінною працівницею та люблячою матір'ю («Вовк та семеро козенят»).

Мовлення героїв казок про тварин часто індивідуалізується: народні оповідачі говорять грубим голосом за вовка чи ведмедя, тоненьким – за зайчика, улесливо-лукавим – за лисицю. Відтак алегоризм, сатира, прямий, програмовий дидактизм не властиві казці про тварин як жанровому різновиду. Казка на довгі віки законсервувала антропоморфічно-міфологічний світ образів, витворений уявою далеких предків, перевівши його у віртуальну площину. І те, що звірі в казках розмовляють людською мовою, – не творча знахідка кмітливого та винахідливого казкаря-баюна, аби розважити слухача, а історичне свідчення про світосприйняття наших далеких предків.

Чарівні (геройко-фантастичні) казки виділяють в окрему групу за специфікою їх сюжетної побудови, адже майже всі вони мають однотипну структуру. Спорідненість чарівних казок між собою настільки велика, що «не можна точно відрізнити один сюжет від іншого» [64, 54]. Викрадення жар-птиці, коня чи царівни, побудова палацу за одну ніч, переправа в інше королівство на літаючому коні, зустріч на шляху звірів, які «колись стануть у пригоді», загадування загадок, перевтілення в пташку, зайця тощо – ці та інші мотиви типові для чарівних казок. Прикметна для чарівних казок і трикратність дії: героєві тричі загадують загадки, тричі роблять булаву або меч, він тричі бореться зі змієм та ін. При цьому трикратне повторення дій і формул підпорядковане принципам ретардації та прямої градації – кожна наступна царева дочка гарніша, кожне наступне завдання важче, а кожен наступний змій страшніший.

Трикратність, як вважає В. Пропп, «виражає інтенсивність дії, а також силу емоційного напруження мовця» [53, 19]. Поруч із числом три в казці фігурують також числа сім, дев'ять, дванадцять, які, можливо, мали колись ритуально-магічне значення. Головний герой чарівної казки завжди перемагає, у чому йому допомагають чарівні помічники – антропоморфні (дідусь, бабуся, Вернигора, Крутивус, Об'їдало, Обпивало) чи зооморфні (кінь, орел, вовк), чарівні предмети (торбинка-волосянка, сопілка, перстень, шапка-невидимка, скатертина, жива та мертва вода), які й визначають специфічний характер казкової фантастики. Адже герой казки часто виявляється досить пасивним. Насправді усю роботу за нього

виконують його помічники. Загалом доля героя визначена наперед: добрі – приречені на перемогу, а поразка злих – неминуча. Торжество добра над злом – одна з головних рис казкової поетики. Фінал чарівної казки обов'язково щасливий.

Соціально-побутові (новелістичні) казки історично постали пізніше від казок про тварин та фантастичних. Появу їх пов'язують із виникненням рабовласницьких відносин та поділом суспільства на класи. Персонажі цих казок – люди різних соціальних верств: селянин, швець, солдат, наймит, циган, кріпак чи просто бідняк. Їхні супротивники, носії зла – це, як правило, представники соціальної верхівки: піп, дяк, пан, суддя, багач. Головний конфлікт криється в соціально-побутовій площині. Якщо в чарівних казках завжди є поділ на «своє» та «чуже» королівство, то в соціально-побутовій казці світ один – цілком повсякденний та реальний, у якому живуть і герой, і його супротивники [64, 56]. У героя побутової казки немає чарівних предметів та помічників, які б допомогли йому або й зробили все за нього. А тому він покладається лише на себе. Герой перемагає свого кривдника сам, без будь-чєї допомоги. Власний розум, уміння, хитрість, кмітливість – єдина його зброя проти зла. Тому соціально-побутові казки майже завжди комічні, дотепні, гумористичні, веселі, іноді навіть сатиричні. При цьому не позбавлені вони і правдивої народної мудрості, глибокої житейської філософії.

Щоправда, в соціально-побутовій казці, окрім персонажів-людей, можуть діяти, як і в притчі, абстрактні антропоморфні істоти – Смерть, Злидні, Доля, Щастя, Правда, Кривда та ін. Однак ці образи у притчі зазвичай алегоричні та безпосередньо підпорядковані морально-дидактичній меті всієї оповіді. Натомість ідейно-цільова настанова соціально-побутових казок не моралізуюча, а розважальна, викривальна. Нерідко ці казки наближаються до анекдоту, складаються з низки анекдотичних ситуацій. І хоч побутова казка, як зауважує О. Бріцина, «нерідко спеціально підкреслює буденність зображуваного» [6, 6], все ж ця буденність незвичайна, оповита ореолом фантастичності та комізму.

Наприклад, чорт, який часто фігурує в цих казках, – швидше блазень, персонаж для потіхи, аніж гідний супротивник для людини; він завжди ошуканий,

обдурений та переможений. Відтак вимисел у соціально-побутових казках гранично заземлений, не такий вигадливо-ошатний, як у чарівних казках. Це демонструє хоча б мотив метаморфози. У чарівній казці герой перетворюється на птаха, мурашу чи рослину, щоб переміститись у певне місце, підслухати якусь таємницю, заховатися від переслідувача тощо. У соціально-побутовій казці у пташку, дерево, калинову сопілку перетворюється лише вбитий герой. Мета метаморфози – знайти й покарати вбивць. Прикметно, що вбитий брат чи сестра присутні в казці лише у зоо- чи фітоморфному вигляді й до свого попереднього людського стану не повертаються, фізично не воскресають (адже вони вбиті). Це споріднює побутову казку із баладою чи легендою. Проте, «якщо метаморфоза соціально-побутових казок найчастіше є одним із головних конфліктних засобів, а в чарівних – другорядним, але таким, що готує дію, то в баладах та легендах цей прийом використовується у розв'язці», – зауважує Л. Дунаєвська [16, 75].

Кумулятивні казки виділяють в окремий ряд за специфікою їх структури, композиційно-стильовими особливостями. Головний композиційний принцип цих казок полягає в багаторазовому повторенні, накопиченні однотипних дій, які утворюють своєрідний ланцюг, що згодом розплутується у зворотньому порядку («Горобчик та бадилинка»), або ж раптово обривається («Колобок», «Ріпка»). При цьому розв'язка, як правило, комічна. Прикметно, що в цих казках немає ніяких значущих, цікавих із сюжетного боку подій. Навіть більше, сама подія часто-густо мізерна чи буденно-звичайна, порізно «не казкова»: баба спекла колобок, дід посадив ріпку, курочка знесла яйце тощо. Однак ці казки надзвичайно яскраві з мовностилістичного погляду. Більшість кумулятивних казок ритмізовані, а герої часто влучно характеризуються одним-двома словами (лисичка-сестричка, кабан-іклан, зайчик-побігайчик, жабка-скрекотушка) [64, 57]. Як і казки для тварин (більшість учених вважає кумулятивні казки підвидом казок про тварин), кумулятивні казки здебільшого діалогізовані та багаті на пісеньки, що й пояснює популярність їх серед малечі. Постійне повторення одних і тих самих ситуацій, слів, образів неначе сповільнює дію, надає казці

певної монотонності, сприяє заколисуванню малюків і водночас кращому запам'ятовуванню оповіді.

Спостерігаючи за виникненням казки, можна помітити, що в процесі історичного розвитку виділяють два її різновиди:

- 1) народні казки;
- 2) авторські (літературні) казки;

Національні особливості народних казок зумовлені насамперед їх ідейно-тематичними та художніми нашаруваннями, специфікою художнього розвитку персонажів та історичною обумовленістю певних образів, впливом народної символіки та обрядів. У розповсюдженні народної казки можна відмітити дві фази, два етапи:

1. Народна казка, яка була створена силою фантазії невідомого автора, в усній формі розповсюджувалася і поширювалася завдяки творчому генію всього народу.

2. Другим етапом у розповсюдженні і вивченні народних казок стало збирання їх ученими-фольклористами, записування та подальша публікація. У різних країнах це відбувалось у різний час.

У слов'янських народів перші згадки про казки вперше тлумачаться в словниках Лаврентія Зизанія «Лексись сиречь реченія» (1596 р.), а пізніше як ідентичний словам «баснь», «байка», «вимисел» у словнику Павми Беринди «Лексіконь славенороскїй и имень тлькованіе» (1627 р.). Приблизно в цей же час (1649 р.) у грамоті Верхотурського воєводи Рафа Всеволозького вперше офіційно задокументовано російський термін «сказка» [66, 372]. А у 18 ст. почали з'являтися вже перші збірки казок, найвідоміші з них – збірки Чулкова, Курганова. У 19 ст. найбільш популярною стала збірка О. Афанасьєва «Російські народні казки» у трьох томах.

Літературна (авторська) казка – це «жанр, що спирається на основні закони фольклорної казки; художній твір, в якому використано народно-казковий сюжет, образи, органічно поєднано елементи дійсності та художньої вигадки, домислу» [66, 374]. Літературним казкам здебільшого властиві ті самі ознаки, що й народним: у них вигадане (фантастичне) переплітається з

реальним, відбуваються неймовірні події, використовуються чудодійні предмети, їх герої нерідко дивовижні. Але і події, і головні персонажі більш реальні. Фантастичні елементи використовуються лише з метою показати героя в нестандартній ситуації.

Літературна казка – це плід авторської фантазії, наслідок роздумів талановитої особистості про зміст життя [33, 3]. Авторський твір виражає власне ставлення письменника до важливих проблем буття. Автор казки у своєму творі порушує такі питання, які хвилюють його найбільше і є близькими та зрозумілими для його сучасників - і дорослих, і дітей. Іноді письменник запозичує сюжет із відомої народної казки, але він у своєму творі змінює традиційний, звичний погляд на деякі речі, зовсім інакше тлумачить знайомі всім образи. У літературних казках досить часто зустрічаються традиційні фольклорні елементи: зачин, кінцівка, казкові формули, приказки. Але навіть ці традиційні елементи носять індивідуальний характер і використовуються з певною метою: або нагадують конкретного героя, або викликають своєрідний настрій, поступово вводячи в дивовижний світ фантастики, або натякають на певні обставини, що мають місце лише у казці.

Зачин – це своєрідний початок казки, головна функція зачину – у стислій формі ввести слухачів (або читачів) у світ конкретної казки, познайомити з головними героями, подіями, підготувати до сприйняття певних образів та предметів. Так, казка «Рукавичка» починається таким зачином: «Був собі дід та загубив рукавичку...», визначаючи і головного героя, і звичайнісінький предмет, який буде в центрі уваги. У казці «Кривенька качечка» увага читача спрямовується на те, що «були собі дід та баба, та не було у них дітей. От вони і сумують...».

Основна частина – це розповідь про незвичайні, дивні, часом таємничі та страшні події та пригоди позитивного героя, який перемагаючи всі перешкоди, завжди досягає своєї мети.

Кінцівка – ще один усталений компонент казки. Кінцівка виводить читача із чарівного світу і повертає до реального життя: «От вам казка, а мені бубликів в'язка». Або: «Самі ж вони живуть поживають і добро царське

проживають. Я там був, мед і вино пив, по бороді текло, а в рот не попало. Оце вам і казка вся».

Щодо мови казки, то вона має деякі характерні особливості, зокрема в ній використовуються:

- а) народно-розмовна лексика;
- б) постійні епітети;
- в) словесні повтори;
- г) казкові формули.

Передаючись із уст в уста, казки постійно змінюються та вдосконалюються, що свідчить про бажання авторів ефективно поєднати зміст та форму твору. У казці, як правило, немає випадкових епізодів та зайвих діалогів, відсутні багатослівні описи, що без потреби затягують дію. У літературних казках завжди присутній ще один незримий герой, який висловлює свої потаємні думки, сподіваючись на розуміння, допомагає читачеві зробити висновок з того, що відбувається. У літературній казці ми завжди чуємо голос автора. Він не приховує свої симпатії і антипатії, іноді відкрито засуджує негативні вчинки своїх персонажів, а деяким героям співпереживає і тим самим викликає співчуття читачів. А уважний читач, який чує голос автора, обов'язково зрозуміє сутність твору, відкриває свою душу, зробить власні висновки і назавжди залишить у своєму серці спогади про улюблених героїв.

Принципів класифікації літературних казок може бути чимало [64, 58].

Наприклад:

– *за формою організації художнього мовлення виділяють:*

- 1) поетичні;
- 2) прозові;
- 3) драматичні казки;

– *за адресатно-рецептивною спрямованістю розрізняють:*

- 1) казки для дітей;
- 2) казки для дорослих;
- 3) казки для дорослих та дітей;

– за походженням (автентичністю) сюжету:

1) оригінальні твори;

2) художні перекази чи переробки запозичених сюжетів;

– за «чистотою» жанрової структури:

1) власне казки (чисті жанрові модифікації);

2) багатoeлементні жанрові структури:

– казки-оповідання;

– казки-фейлетони;

– казки притчі;

– казки-поєми.

Багато дослідників навіть теоретично не артикують цієї проблеми, задовольняючись емпіричною констатацією жанрових різновидів без огляду на їхні системні взаємозв'язки. Так, Т. Леонова виділяє віршовану казку, казку-поему, баладу-казку, казку-пародію, власне казку, а також сатиричну, агітаційно-пропагандистську, соціально-дидактичну, моралістичну, філософську казку. У свою чергу, М. Липовецький вирізняє ліричну казку, казку-поему, повість-казку, казку-роман, п'єсу-казку, «казку-життя» тощо. Такий підхід досить описовий та позбавлений критеріальної чіткості.

Функціональна палітра казок надзвичайно різноманітна, її функції доповнюються та взаємопереплітаються. Виділимо кілька з них: естетична; пізнавальна; морально-етична; соціально-виховна; розвивальна; розважальна; релаксаційна; психотерапевтична та ін.

Казка й сьогодні вчить добра, вірності, справедливості. Вона допомагає зрозуміти одвічні людські цінності: любов, сім'ю, Батьківщину. І не можна не погодитися з Ш. Перро, який писав: «Казки зовсім не витребеньки. Усі вони мають на меті показати, які переваги чесності, терпіння, передбачливості, щирості, слухняності та які біди трапляються з тими, хто ухиляється від цих чеснот» [33, 4].

Казка для молодших школярів – це не просто оповідання про фантастичні події, а цілий світ, у якому дитина живе, змагається, протиставляючи злу свою добру волю. Казка є особливим способом пізнання

світу, який дозволяє дітям у специфічній формі засвоїти та систематизувати потік різноманітних подій з навколишньої дійсності. Казки мають надзвичайну емоційну силу впливу на дітей, несуть в собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні емоційні стани, які спонукають до активної діяльності [24, 2].

Таким чином, казки мають невичерпний потенціал для виховання і розвитку творчої особистості молодшого школяра. Казка – це особлива форма мислення, форма творчості, а казкові сюжети розкривають ситуації та проблеми, які переживає в своєму житті кожна людина.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КАЗКИ

2.1. Діагностика рівнів сформованості творчих здібностей молодших школярів

У сучасній освіті молодший шкільний вік визначається як найкращий період для формування творчої особистості, коли формуються інтереси та надається можливість проявити себе в різних видах діяльності. Саме в цей період діти не бояться виявляти максимум активності, проявляти інтерес та готовність до дії. Для навчальної діяльності учнів важлива не стільки та сума знань, яка надається їм у школі, а й бажання користуватися ними. Творчість виступає одним із засобів отримання знань, радості, емоцій від досягнутого в процесі виконання конкретних завдань у процесі навчання.

Варто також зазначити, що саме вчитель початкової школи, який є прикладом наслідування для своїх учнів, повинен вміти підбирати різні прийоми роботи на уроці. Саме він має створити атмосферу радісної, захоплюючої праці в школі, зробити навчальний процес більш яскравим, цікавим, при цьому врахувати вікові та індивідуальні особливості школярів. У цьому йому допоможе казка, оскільки саме вона є важливим помічником у розвитку молодшого школяра.

З метою виявлення, які з форм роботи над казкою для розвитку творчої особистості учня використовують учителі початкової школи, ми провели анкетування серед працюючих студентів випускових курсів заочної форми навчання факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. Усього опитуванням було охоплено 28 осіб. Анкета подається в *Додатку А*.

Опитування показало, що не всі вчителі розуміють поняття творчості. На поставлене перше запитання, більшість респондентів не дали прямої відповіді. Дев'ятеро вчителів (32%) пов'язали творчість із нестандартністю (найбільш типові з них: здатність до нестандартних рішень, завдань; вміння нестандартно

мислити тощо). Частина опитаних (18%) вважає складовою творчості – самостійну діяльність та здатність учнів виражати свої думки, серед звичайного помічати незвичайне. Учителі вважають, що творчість у дітей початкової школи особливо проявляється під час малювання (14%) та виразного читання (11%).

Результати відповідей на запитання анкети «З якою метою Ви використовуєте казку на уроках літературного читання?» подано в таблиці:

Таблиця 2.1

Мета використання казки на уроках літературного читання

	1	2	3	4	5	6	7	8
Виховання художніх інтересів	- 0%	- 0%	- 0%	5 18%	2 7%	5 18%	11 39%	5 18%
Розвиток творчих здібностей дітей	17 61%	- 0%	- 0%	- 0%	8 29%	- 0%	2 7%	1 3%
Розвиток уяви	2 7%	- 0%	11 39%	5 18%	8 29%	2 7%	- 0%	- 0%
Залучення до художньої діяльності	- 0%	2 7%	5 18%	- 0%	- 0%	2 7%	9 32%	10 36%
Формування культури почуттів	2 7%	2 7%	- 0%	2 7%	- 0%	13 46%	4 14%	5 18%
Виховання здатності інтерпретувати та сприймати художні твори	2 7%	5 18%	- 0%	7 25%	2 7%	- 0%	9 32%	3 11%
Розширення та збагачення художньо-естетичного досвіду	2 7%	17 61%	7 25%	- 0%	- 0%	- 0%	- 0%	2 7%
Стимулювання пізнавального інтересу	- 0%	2 7%	4 14%	5 18%	7 25%	6 21%	4 14%	- 0%

Аналіз змісту відповідей показує, що більшість опитаних на 1-3 місце поставили таку мету використання казок на уроках: розвиток творчих здібностей, розширення та збагачення художньо-естетичного досвіду та розвиток уяви. Середні позиції опитуванні віддали такій меті, як виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори.

На перші місця опитуванні найменше ставили таку мету використання казок на уроках: виховання художнього інтересу та залучення до художньої діяльності. Проміжні місця отримала така мета використання казок, як

стимулювання пізнавального інтересу та формування культури почуттів.

Отримані дані дають підставу зробити висновок, що більшість учителів розуміють, з якою метою потрібно використовувати казку в навчальному процесі.

Учителі знають, що казки, з якими ознайомлюються учні початкових класів на уроках літературного читання мають бути високохудожніми, і всі з цим погоджуються. Проте, казки мають і відрізнятися між собою. Учителі, які брали участь в опитуванні, вважають, що насамперед казки мають бути цікавими для дітей та педагогічно доцільними (54%). На середні позиції вчителі віднесли різницю у різноманітності засобів виразності та яскравості вираження емоційного знаку (21%). Найменш важливим при виборі казок вчителі вважають здатність казок до взаємодії з іншими видами мистецтва (14%) й актуальність зображеного у них (11%).

З описаного вище, можна твердити, що вчителі не досить широко використовують можливості казок, оскільки не розуміють важливості взаємодії цього літературного жанру з різними видами мистецтва, що має великий вплив на виховання творчої особистості молодших школярів.

В анкеті ми спробували дізнатися у вчителів, як краще організувати творчий розвиток особистості під час роботи над казкою. Отримані результати подані у вигляді рисунка:

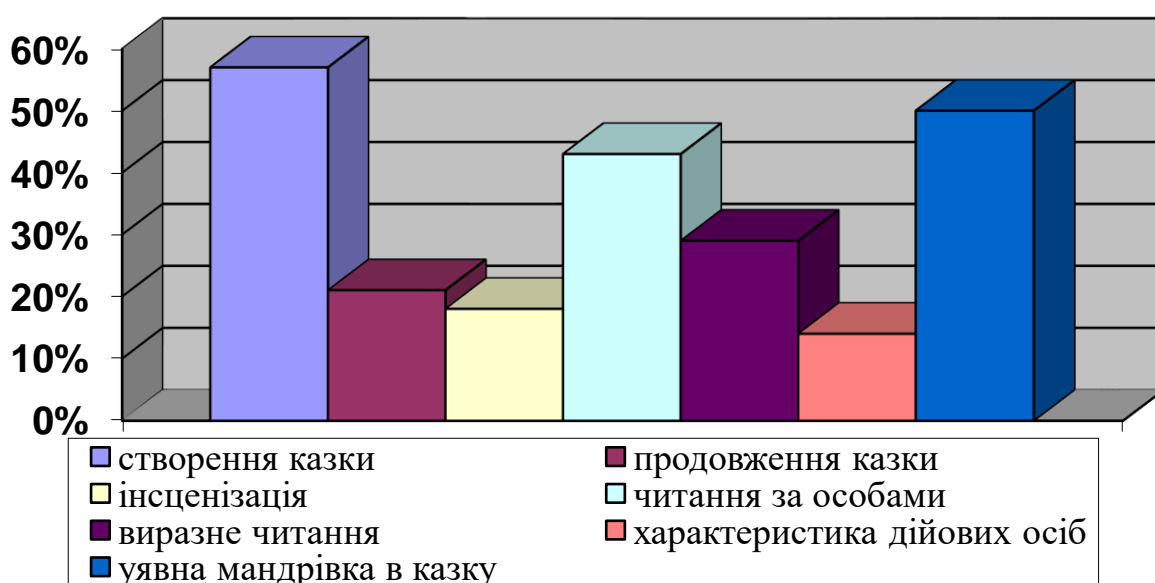

Рис.2.1. Прийоми роботи над казкою для розвитку творчої особистості молодшого школяра

Як бачимо з рисунка, перші місця зайняла така робота над казкою (при якій творчий розвиток дітей буде найвищим): створення казки (57%) та уявна мандрівка в країну казок (50%). Наступним є такий вид роботи над казкою, як читання за особами (43%). Найменша кількість виборів: продовження казки (21%), інсценізація (18%) та характеристика дійових осіб (14%).

Можна зробити висновок, що вчителі, які брали участь в опитуванні, вважають, що всі види роботи над казкою є важливими у роботі з молодшими школярами. Проте, з рисунка видно, що на перше місце вони свідомо поставили саме створення казки за поданим сюжетом. Менш важливими, на їхню думку, є такі види роботи, як продовження казки та інсценізація. На нашу думку, ці результати пояснюються тим, що проведення інсценізації потребують ретельної підготовки, яка займає багато часу, та свідчить про несистематичне використання інсценізації в навчально-виховному процесі.

Також педагогам було запропоновано охарактеризувати ступінь сформованості власної здатності до розвитку творчих здібностей молодших школярів методом самооцінки (максимальний бал – 10). Проаналізувавши відповіді, можна прослідкувати залежність самооцінки вчителів у сфері формування творчої особистості молодшого школяра від стажу педагогічної роботи. Має місце певна позитивна тенденція збагачення творчого потенціалу вчителів із набуттям досвіду практичної роботи. Це підтверджує наявність зв'язку педагогічної творчості та педагогічної майстерності. Проте й педагогам-початківцям властиві творчі пошуки.

Аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновок, що вчителі вбачають у казці важливість виховання творчої особистості, розуміють його мету та завдання, використовують різні види мистецтва для сприймання учнями казок, але не до кінця розуміють можливості уроків літературного читання. На таких уроках учитель має ціле поле розвитку не лише для творчості молодших школярів, а й для власної творчості. Така діяльність в свою чергу сприяє підвищенню творчого розуму дітей, естетичної культури та всебічному гармонійному розвитку особистості.

Розгляд творчих здібностей як педагогічної проблеми довів необхідність

вивчення індивідуально-психологічних особливостей учнів, здатних до творчої діяльності. З цією метою та для визначення оптимальних методів та прийомів розвитку творчих здібностей молодших школярів під час опрацювання казок ми провели констатувальний експеримент у 3 класі (20 учнів) протягом 2019-2020 навчального року.

Для того, щоб визначити рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів, нами були розроблені наступні критерії та показники:

Таблиця 2.2

**Критерії та показники рівнів сформованості
творчих здібностей молодших школярів**

Критерії	Показники	Діагностики
Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> – сталий інтерес до вивчення казок; – стійкість мотивів до творчої діяльності; – бажання віднайти власний підхід до розв’язання завдання; 	<ul style="list-style-type: none"> – спостереження за учнями в ході уроку; – анкетування;
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – розуміння специфіки казки як літературного жанру; – знання зображувальних засобів мови та засобів художньої виразності мовлення; – вираження емоційної експресивності висловлювань; 	<ul style="list-style-type: none"> – зрізові завдання; – спостереження за учнями в ході уроку;
Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> – вміння застосувати засоби художньої виразності в усному та писемному мовленні; – вміння будувати мовні одиниці; – здатність створювати, редагувати, перебудовувати текст. 	<ul style="list-style-type: none"> – спостереження за учнями в ході уроку; – опитування учнів; – перевірка виконання завдань.

У дослідженні визначено рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів. Схарактеризуємо їх.

Високий рівень – дитина виявляє потребу у вивченні казок; уміє аналізувати текст, цілеспрямовано відбирати головне, поєднувати відібране, фантазувати. Молодший школяр чітко поділяє персонажів на добрих і поганих, розуміє сутність вчинків, може визначити якості кожної дійової особи. Учень уміє мислити

самостійно; правильно будує речення, зв'язно висловлює свої думки. Виклад висловлювання характеризується послідовністю, зберігається тематична єдність тексту. Учень уміє добирати образні засоби мови, вміє знаходити в тексті епітети, метафори, порівняння. Письмові роботи дитина виконує на високому рівні, вміє творчо використовувати раніше отримані знання в новій ситуації для розв'язання нових завдань. Здатна до вираження емоцій під час висловлювань.

Середній рівень – дитина виявляє інтерес до опрацювання казок, за допомогою вчителя може глибше зрозуміти казку, головну її думку, ставлення народу чи автора до персонажів. Частково виділяє в казці носіїв добра і зла, може збагнути її ідейну спрямованість. Здатна до вільного володіння художнім словом. Учень доречно застосовує епітети, порівняння, гіперболи, однак використання метафор викликає в нього певні труднощі – вони або відсутні, або поодинокі. Дитині важко оволодіти новими прийомами у розв'язуванні завдань творчого характеру. Усні відповіді правильні, але не завжди, письмові роботи виконанні на доброму рівні; перебуває в групі однокласників, утвореній за середнім рівнем підготовки до навчання.

Низький рівень – дитина виявляє епізодичний інтерес до аналізу казок, не вміє визначати основну думку та характеризувати персонажів. Відсутня послідовність у висловлюванні думок та передачі їх змісту. Для створення зв'язного висловлювання та продуктів творчої діяльності учневі необхідна зовнішня стимуляція, допомога з боку вчителя. Висловлювання не завжди мають завершений характер. Їх обсяги не достатні для розкриття глибини теми. Учень не проявляє бажання долати перешкоди, він бездіяльний при виникненні труднощів. Усні відповіді неправильні, письмові роботи виконанні на низькому рівні. Перебуває в групі однокласників, утвореній за низьким рівнем підготовки до навчання.

Для діагностики мотиваційного критерію ми провели анкетування. На перше запитання «Які уроки є для тебе найцікавішими?» третьокласники відповіли, що найцікавішими уроками для них є фізичне виховання (9 учнів (45%), образотворче мистецтво (6 дітей (30%) і літературне читання (5 учнів (25%). Такий вибір можна пояснити тим, що на уроках образотворчого мистецтва,

та літературного читання учителю найлегше створити креативну атмосферу в класі, залучити до емоційного споглядання та творчих проявів, очевидно, це подобається учням. Уроки фізичного виховання визначено найулюбленішими, бо для молодших школярів важливим є сам процес руху, їм важко бути нерухомими, зосередитись на будь-якій одній справі.

З метою виявлення, які з видів казок дітям подобаються найбільше, ми запропонували відповісти на друге запитання анкети. Можна з упевненістю сказати, що учні третього класу найбільше люблять читати чарівні казки (вибрали 11 дітей (55%). Сучасні діти дуже люблять героїчні вчинки, їх захоплює сміливість, відвага головного героя, саме цим можна пояснити їх вибір.

Популярними серед дітей молодшого шкільного віку є казки про тварин (визначили улюбленим видом 6 учнів (30%). У цих казках присутні рух, енергія, гумор. Почуття та емоції, викликані цими казками, яскраві та вибухові. Тут різко розмежовані негативні та позитивні герої.

Менш популярні серед дітей соціально-побутові казки (3 учні (15%). Проте в роботі з молодшими школярами необхідно систематично використовувати цей вид казок, адже притаманний їм реалізм допомагає критично осмислити зображувані явища соціальної дійсності та сприяє кращому розумінню відносин між людьми.

Ми запропонували дітям назвати свого улюбленого казкового героя. Молодші школярі бачать себе поряд з тим чи іншим героєм, щоб разом з ним можна було пережити особливі фантастичні пригоди. Результати виборів подано нижче у Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Вибір учнями улюбленого героя казки

Герой казки	Кількість виборів
Лисиця	3 (15%)
Кіт у чоботях	2 (10%)
Карлсон	2 (10%)
Котигорошко	2 (10%)
Попелюшка	2 (10%)
Кмітлива дівчинка	1 (5%)
Пані Метелиця	1 (5%)

Буратіно	1 (5%)
Незнайко	1 (5%)
Білосніжка	1 (5%)
Снігуронька	1 (5%)
Фея	1 (5%)
Вовк	1 (5%)
Гидке каченя	1 (5%)

Аналіз вибору дітьми казкових героїв свідчить про те, що у них сформоване уміння конкретизувати та вказувати на позитивні та негативні риси. Помічають молодші школярі й прихований зміст казки: під виглядом звірів висміюються негативні риси людей (зло, брехня, лінощі, боягузтво). Три учня, вибравши Лисицю за улюбленого казкового героя, вказали на те, що їм подобається її хитрість, улесливість та підступність. Хлопчик, який вибрав Незнайку, зазначив, що він подобається йому через веселість та насміхання з друзів. При виборі позитивних героїв діти вказали на такі риси та ознаки улюблених казкових героїв, як краса, сміливість, доброта, працьовитість та інші. Особливо подобаються дітям казки з яскравими ілюстраціями.

На запитання «Які творчі завдання тобі подобається виконувати на уроках літературного читання?» ми отримали такі відповіді учнів:

Таблиця 2.4

Вибори учнями творчих завдань

Види творчих завдань	Експериментальний клас (20 учнів)
Грати гру «Хто автор?»	55% (11 учнів)
Грати гру «З якої казки герой?»	40% (8 учнів)
Розгадувати кросворди	25% (5 учнів)
Розв'язувати шаради, ребуси	25% (5 учнів)
Складати загадки	25% (5 учнів)
Продовжувати прислів'я	20% (4 учні)
Перебудувати казку	20% (4 учні)
Переказ ланцюжком	15% (3 учні)
Складати казки	10% (2 учні)
Створення ілюстрацій	10% (2 учні)

Як видно із таблиці, третьокласники віддали перевагу ігровим видам творчих завдань: іграм, розгадування кросвордів, шарад, ребусів; поодинокі

вибори перебудовуванню казки, переказуванню ланцюжком, складанню казок, створенню ілюстрацій. Жодна дитина не згадала про віршування, підбір образних слів, побудову текстів-роздумів. Уважаємо такий вибір цілком вмотивованим, адже ігрова діяльність відповідає природним потребам молодших школярів, оскільки поєднує в собі елементи навчання, прикладної, репродуктивної та творчої діяльності, що дає змогу розвивати емоційну сферу дитини, її пізнавальні інтереси, інтелектуальні та духовні потреби.

Нас зацікавило також ставлення учнів до участі в інсценізації казок. Більшість дітей (11 учнів (55%) відповіли, що люблять брати участь в інсценізації, бо їм цікаво перевтілюватися в різних звірів, птахів та бути в центрі уваги. 6 третьокласників (30%) зазначили, що інколи вони хочуть брати участь у таких заняттях, але часто їм не подобається казка або персонаж. 3 дітей (15%) дали відповідь, що взагалі не хочуть брати участь в інсценізації.

Результати опитування третьокласників дозволили визначити рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за мотиваційним критерієм:

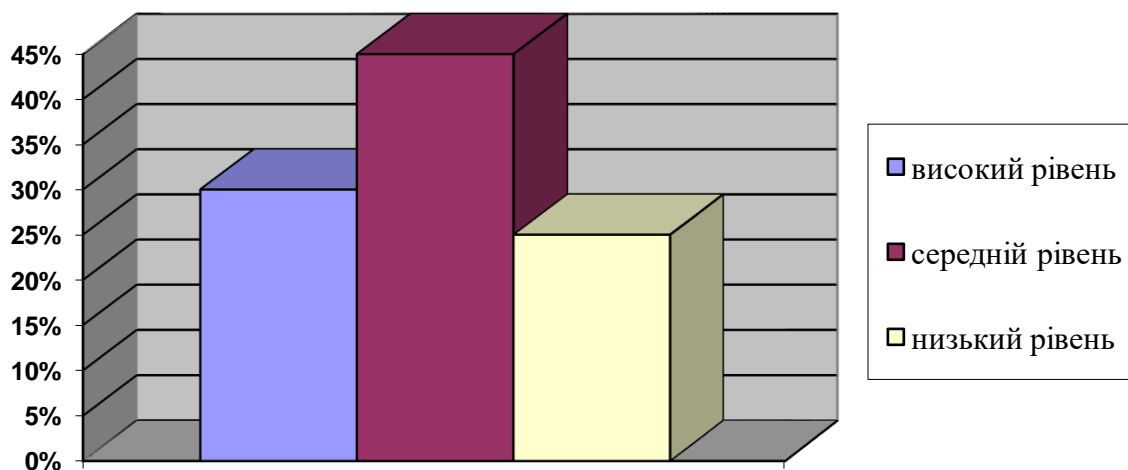

Рис. 2.2. Рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за мотиваційним критерієм

З рисунка видно високий рівень мають 6 учнів (30%), середній – 9 дітей (45%), низький – 5 третьокласників (25%).

Щоб здійснити діагностику когнітивного критерію з відповідними показниками, ми розробили блок завдань для третьокласників, форма та зміст

яких дозволяють опитати достатню кількість учнів на предмет розуміння специфіки казки як літературного жанру та знання зображувальних засобів мови, засобів художньої виразності мовлення.

Завдання виконувалися по надрукованих для кожного учня матеріалах. Перед початком роботи проводився інструктаж: зачитувалось завдання та пояснювалось, якого виконання вони потребують. Час виконання не обмежувався. За кожен виконаний вправу нараховувалось бали: по 3 бали за перші два завдання, 10 балів – за третє. Максимальна кількість балів за всі завдання 16.

До високого рівня були віднесені учні, що виконали всі завдання або допустили одну-дві помилки (12-16 балів). 5 третьокласників (25%) при виконанні завдання не потребували допомоги вчителя. Вони правильно записали, з якої казки герої, визначили до яких видів належать перераховані казки. Аналіз складених дітьми з високим рівнем казок показав, що третьокласники вміють ділити текст на відносно завершені частини, змогли встановити різні змістові зв'язки між подіями, між назвою твору та його змістом. Вони продемонстрували знання фактичного матеріалу, лексичних та граматичних засобів висловлення думки та способів її реалізації. У цих дітей сформовані аналітико-синтетичні уміння порівнювати, узагальнювати, про що свідчать складені ними казки.

У 8 учнів (40%) виявлено середній рівень сформованості творчих здібностей (отримали 11-7 балів із загальної кількості). Якщо з першим завданням діти впорались добре, друге виявилось для них складнішим: вони помилились із визначенням соціально-побутових казок. Складаючи казки, учні доречно застосовували епітети, порівняння, однак у текстах метафори були або відсутні, або поодинокі. У складених казках встановлено змістові зв'язки між подіями та змістом, проте дітям було складно відрізнити головне, важливе від другорядного, допоміжного.

Учні, що отримали від 6 балів і нижче із загальної кількості, віднесені нами до низького рівня. Вони не змогли правильно визначити, з якої казки герої, помилились із визначенням чарівних та соціально-побутових казок. Складним з точки зору мовленнєвих навичок та креативності третьокласників виявилось третє завдання. Вони не змогли розмістити речення, щоб вийшла зв'язна розповідь.

Складені казки не мали завершений характер. Їх обсяги не достатні для розкриття глибини теми. Учні, які набрали 1-3 бали взагалі не приступили до виконання третього завдання.

Результати виконання третьокласниками зрізових завдань дозволили визначити рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за когнітивним критерієм:

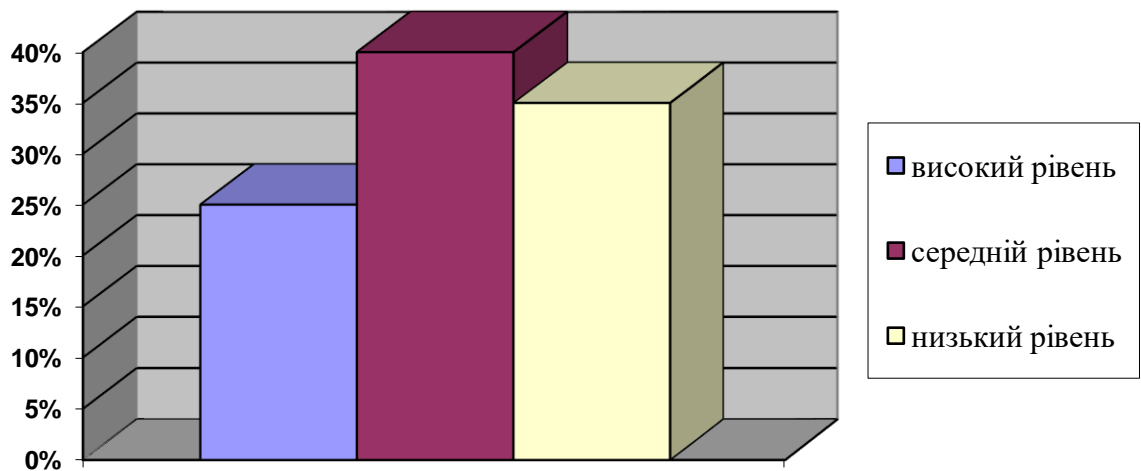

Рис. 2.3. Рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за когнітивним критерієм

Щоб здійснити діагностику діяльнісного критерію з відповідними показниками на уроках літературного читання ми пропонували дітям виконати ряд завдань, що передбачали інсценізацію та читання в особах. Спостерігаючи за дітьми у ході виконання завдань, ми визначали, чи вміють вони застосувати засоби художньої виразності в усному мовленні, чи вміють будувати мовні одиниці, чи здатні перевтілюватись у героїв казки та наслідувати їх вчинки.

Ми переконалися, що такі завдання сприяють насиченню змісту навчального матеріалу позитивними емоціями. Учні з високим рівнем розвитку творчих здібностей (5 дітей (25%) виявляли ініціативу, активність під час підготовки до інсценізації казок. Вживаючись в образ казкового героя, діти повністю уподібнювалися до нього. Вони перевтілювалися у героїв з відповідним виразом обличчя, з тими переживаннями, що відчувають персонажі. Із жвавим інтересом стежили за грою своїх товаришів, давали поради. Діти творчо використовували раніше отримані знання для розв'язання нових завдань під час

інсценізацій та читання казки в особах, були здатні до вираження емоцій під час висловлювань. Вони доречно використовували мовленнєві та позамовні (міміка, жести) засоби виразності.

Частина третьокласників (10 учнів (50%) була віднесена до середнього рівня розвитку творчих здібностей. Під час обговорення казки ці діти не вибирали ролі самі, а чекали поради дорослого чи інших дітей, яку роль вони можуть виконувати. Було помітно, що вони переборювали сором'язливість. Брали участь в інсценізації за допомогою дорослого, проте намагалися перевтілитися в героя казки, передати за допомогою мовлення, міміки та жестів настрій, переживання персонажа.

Діти з низьким рівнем (5 третьокласників (25%) були пасивними в ході підготовки до інсценізацій, не виявляли бажання брати участь під час читання казки в особах. Якщо ж погоджувались, були невпевненими в собі, забували репліки, говорили тихо, не використовували позамовні засоби виразності.

Результати виконання третьокласниками завдань дозволили визначити рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за діяльнісним критерієм:

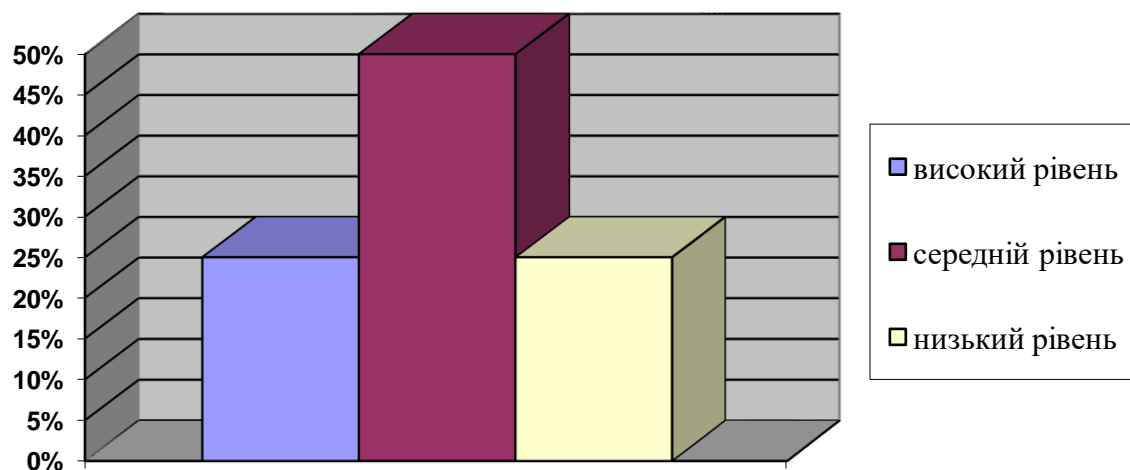

Рис. 2.4. Рівні сформованості творчих здібностей молодших школярів за діяльнісним критерієм

Отже, виконання завдань, що передбачали інсценізацію та читання в особах, дало змогу виявити здатність молодших школярів захоплюватися казками, прослідкувати, як емоційно вони сприймають те, про що у казках йдеться, а також, як казки впливають на самостійну та творчу діяльність учнів. Це важливий

етап розвитку думок дітей, їх почуттів, морального виховання, який справляє великий вплив на все їхнє подальше життя.

Таким чином, у результаті діагностичного дослідження за трьома критеріями («мотиваційним», «когнітивним», «діяльним») нами виокремлено три рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів: високий рівень мають 5 дітей (25%), середній – 9 учнів (45%), а низький виявлено в 6 третьокласників (30%). З високим рівнем виявлено лише незначну частину третьокласників. Аналіз результатів, отриманих за виконання всіх завдань свідчить, що не всі учні ознайомлені з жанровими особливостями казки, для більшості дітей становить труднощі відобразити навколишній світ у власних творах і здатності відтворити його у зв'язному емоційному мовленні.

Ми переконані, що вивчення казок під час навчально-виховного процесу в початковій школі сприяє розвитку творчих здібностей, зв'язного мовлення та пізнавальних інтересів молодших школярів. Творча діяльність учнів, яка підтримується дорослими та однолітками, сприяє підвищенню мотивації до праці, розвитку інтелекту, максимальному розкриттю творчих здібностей кожного з них. Щоб дитина виявила свої творчі здібності, повинні існувати мотиви, які спонукають її до створення казки. Лише саме завдання пограти у казку ніколи не дає гарних наслідків і не викликає у дітей бажання творити. Головним у цьому є те, що мотив має бути зрозумілим дітям. Це і забезпечує їхній інтерес та ініціативу.

2.2. Зміст і особливості роботи над казкою

Виклики часу детермінували розроблення Концепції Нової української школи, яка проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей.

Необхідною передумовою повноцінного сприймання казок дітьми є велика копітка робота над текстом. Порівняно з вивченням творів інших жанрів вона має

свою специфіку, тому вважаємо за необхідне коротко спинитися на ній.

У програмі з літературного читання зазначено, що молодші школярі мають знати народні казки різноманітного змісту, порівняно легко відрізнити їх від інших літературних жанрів, визначати головних та другорядних персонажів твору, позитивних та негативних героїв, мають схарактеризувати головні особливості казок і навіть самим прагнути створювати їх [35].

Початковим етапом є перевірка засвоєння учнями змісту казки [8, 17]. Її можна здійснити у формі різних видів переказу. Щоб глибше зрозуміти казку, головну її думку, ставлення народу чи автора до персонажів, необхідна докладна характеристика образів. Для цього необхідно читати і обговорювати, що в ній сказано про дійову особу, її поведінку, переживання.

Порівняння, проведене після складання характеристик, допомагає виділити в казці носіїв добра і зла, збагнути її ідейну спрямованість. Поглибленню розуміння змісту твору сприяє спеціальна робота над його мовою. Їй необхідно приділяти чимало уваги на всіх етапах вивчення казки. Якщо така форма роботи не перетворюється у самоціль, то робить гострішими їхні очі й розум.

Аналіз слів і виразів, їхньої ролі в контексті допомагає дітям:

- конкретніше уявити обстановку, в якій діють персонажі казок (творча уява);
- яскравіше, чіткіше розкрити сутність подій;
- точніше уявити собі зовнішність і моральні якості дійових осіб;
- виявити ставлення автора до персонажів та їхніх вчинків (звертаємо увагу дітей на епітети, порівняння, пестливі та лайливі іменники, на слова, що виражають співчуття, схвалення, осуд, глузування тощо).

У процесі сприймання та розуміння казки як літературного твору виникають різноманітні почуття, емоційні переживання. Читач ніколи не залишається байдужим до того, що читає, завжди співпереживає героям, стає на їх позицію. Після того, як діти розібралися в змісті твору, характері його дійових осіб, потрібно приступати до роботи над виразним читанням.

Уже в третьому класі діти розпочинають вивчати чарівні казки, оскільки у першому та другому молодші школярі познайомилися із казками про тварин.

Методика аналізу казок про тварин майже не відрізняється від аналізу оповідань. Використовуються ті ж самі форми й прийоми роботи з текстом: вибіркоче читання, відповіді на питання і постановка питань самими учнями, словесне та графічне зображення картин, складання плану, всі види переказів.

Шкільна практика показує, що молодші школярі добре розуміють нереальність поведінки тварин у казках, умовність сюжету. Діти знають, що Журавель і Лисиця не можуть ходити один до одного в гості, так як це роблять люди; Вовк не може хвостом ловити рибу, але із задоволенням залишаються у цьому казковому світі. І немає потреби його знищувати, а навпаки, треба дітям так розказати казку, і так організувати бесіду, щоб вони на деякий час побували у цьому казковому світі.

Спочатку казка аналізується як звичайне оповідання і все спрямоване на те, щоб учні добре сприйняли конкретний зміст, правильно уявили собі розвиток подій. *Наприклад*, казка Д. Мамина-Сибіряка «Сіра Шийка» вся пронизана бережливим ставленням до природи, до беззахисних тварин, які потрапили в біду. Важко сказати, що більше впливає на дитину: ті конкретні події, які складають основу сюжету, чи художня сторона казки. Напевно, їх єдність. Завдання вчителя – допомогти дітям не тільки зрозуміти, але й відчувати тяжкість розлуки, самотності Сірої Шийки, доброту дідуся, який зберіг їй життя. Тільки на останньому етапі роботи над казкою вчитель ставить дітей в умови перенесення казки на аналогічні випадки в житті.

Чарівні казки відрізняються від інших особливим характером видумки. У них завжди діють незвичайні сили – то добрі, то злі. Вони творять чудеса: воскрешають з мертвих, перетворюють людей в звірів, птахів і навпаки. Тут є і такі страшні чудовища, як: Коцій Безсмертний, Баба Яга, Змій-Горинич та різні чарівні предмети: килим-самоліт, чоботи-сороходи, шапка-невидимка, скатертина-самобранка. Такі казки формують творче мислення, розвивають уяву та фантазію.

Специфіка чарівних казок полягає в тому, що в них відбуваються незвичайні перетворення, діють надзвичайні сили. Тому при аналізі таких казок специфічним буде тільки виявлення спрямованості чарівних сил (кому вони

допомагають і як це характеризує героїв казки). Коли ж за програмою дійде черга до вивчення казок про людей, учитель має звернути увагу дітей на те, що героями казки можуть бути і люди. Але і в цьому випадку лишається фантастичність оповіді.

На третьому році навчання увагу учнів можна привернути до особливостей будови казки. Безперечно, кожна казка побудована по-своєму. Однак, у казці як своєрідному жанрі є й певні закономірності, за якими ведеться виклад, на які обов'язково треба вказати. Навіть учні 1-их та 2-их класів легко схоплюють, що зачин казки відкривається переважно словами: «Жив-був» чи «Жили-були», «Жив собі» або «Давно, давно це було». Нехай і діти саме так починають вигадані ними казки.

Неодмінною частиною казки є її кінцівка. У ній – результат здійсненого казковими героями. Особливу увагу дітей потрібно звернути на композиційну частину казки.

У процесі читання казок дітям розкриваються їх своєрідні риси: фантастичність, змалювання незвичайних подій з участю звірів, явищ природи, специфічний зачин, типово казковий виклад з повтором однотипних дій, кінцівка. Під кінець навчання в початковій школі учні зможуть виділити казку як жанр з поміж інших розглянутих на уроках читання текстів. Для цього їм вистачить знання названих особливостей. Виділення трьох груп казок: про звірів, чарівні та соціально-побутові казки – входить до програми початкових класів. Про цю літературознавчу класифікацію казок учні більше дізнаються у старших класах.

У програмі з читання [50, 100] зазначено, що *третьокласники* мають знати казки різноманітного змісту, порівняно легко відрізнити їх від інших літературних жанрів, визначати головних і другорядних персонажів твору, позитивних та негативних героїв, мають схарактеризувати головні особливості казок і навіть самим прагнути створювати їх.

Оскільки учні в 3-ому класі ознайомлюються із чарівними казками, то згідно програми вони мають усвідомлювати та називати основні ознаки героїко-фантастичних казок (зачаровані, незвичайні предмети, істоти); правильно визначати героїв чарівних казок; пояснювати, якими якостями наділені позитивні

та негативні герої, висловлювати свою оцінку щодо поведінки, вчинків персонажів, робити висновок, що добро завжди перемагає зло [50, 102].

У 3-ому класі на новому матеріалі продовжується залучення учнів до тих видів творчих завдань, які виконувались у 2-ому класі, з деяким їх ускладненням. Зокрема, колективне та індивідуальне складання варіантів кінцівок до літературних казок, творів-мініатюр про казкових героїв і власні спостереження; складання розповідей від імені одного з героїв твору, заповнення пропусків у прозових і віршованих творах; інсценування прочитаного.

Програма також передбачає ознайомлення і практичне використання у співпраці з учителем прийомів складання казок за аналогією, зразком та самостійно; використання творчих завдань на основі сприймання різних видів мистецтва: творів письменників, художників, композиторів [50, 106]. Проте, використовуючи казки для виховання в дітей почуття прекрасного, вміння розуміти і в міру своїх можливостей творити його, не можна обмежуватися тільки ознайомленням учнів з новими казками, відповідно до програми. Необхідно збагачувати дітей теоретичними знаннями, формувати їхні аналітико-синтетичні здібності, конкретно-образне й абстрактно-логічне мислення.

Варто сказати, що у 3-ому класі діти вивчають як народні казки, так і казки авторські. Серед них також зустрічається такий різновид казок, як повість-казка та п'єса-казка. Подаємо основний перелік вивчення казок у 3-ому класі за підручником О. Савченко «Літературне читання» (табл. 2.4):

Таблиця 2.4

Перелік вивчення казок у 3-ому класі

Назва	Вид	Автор
«Кирило Кожум'яка»	народна казка	-
«Кривенька качечка»	народна	-
«Кобиляча голова»	народна	-
«Для чого людині серце?»	літературна	А.Дімаров
«Закляття золота й вогню»	літературна	О.Зима
«Чому в морі вода солоні?»	літературна	В.Скомаровський
«Про що розповіли незабудки?»	літературна	І.Калинець

«В Країні Сонячних Зайчиків»	повість-казка	В.Нестайко
«В Палаці Чарівних Казок»	літературна	В.Нестайко
«Бабусина пригода»	п'єса-казка	О.Олесь
«Гуси-лебеді»	п'єса-казка	Н.Куфко
«Кіт у чоботях»	літературна	Ш.Перро
«Зачарована красуня»	літературна	Брати Грімм
«Горбоконик»	літературна	П.Єршов
«Піноккіо»	літературна	К.Коллоді
«Про Карлсона, що живе на даху»	літературна	А.Ліндгрєн

У підручнику для третього класу «Літературне читання» вміщено розділ «Усна народна творчість». В одній зі своїх статей К. Ушинський про народні казки писав так: «Багато з них, мабуть, народ переробив або заново склав спеціально для дітей. Це – перші і блискучі спроби народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з генієм народу. Народну казку діти читають легко вже тому, що в усіх дитячих народних казках безперервно повторюються ті самі дитячі слова та звороти, і з цих безперервних повторень, що якнайбільше задовольняють педагогічне значення оповідання, складається щось ціле, струнке, що легко оглянути, сповнене руху, життя й інтересу. Ось чому народна казка не тільки цікавить дитину, не тільки становить прекрасну вправу в самому початковому читанні, весь час повторюючи слова й звороти, але надзвичайно швидко відбивається у пам'яті дитини з усіма своїми мальовничими деталями й народними висловами...» [11, 56]. Читаючи народні казки, діти пізнають народну мудрість, збагачують своє мовлення образними, влучними висловами, спостерігають, як вони побудовані.

Також у підручнику міститься розділ, який має назву «Із скарбниці казкарів світу». Тут вміщені казки, написані відомими зарубіжними казкарями. За їхніми мотивами створюються мультфільми, вони перекладаються різними мовами і є дуже популярними (ось чому, деякі із них сприймаються як народні).

При вивченні наступного розділу «Візьму перо і спробую», увага молодшого школяра має бути зосереджена на тому, як розвинути у собі творчі здібності. А для цього вчитель повинен вчити дітей спостерігати, прислухатися та

запам'ятовувати влучні слова, уявляти прочитане і почуте, не обминати увагою незвичайне у цьому житті. Для учнів-третьокласників у підручнику запропоновані такі творчі завдання: спробуй по-своєму змінити, доповнити, продовжити прочитане, але так, щоб це було цікаво.

Наприклад, в уривкові Миколи Носова «Як Незнайко складав вірші» розповідається, як Квітик учив Незайка добирати рими до слів. На основі цього твору можна проводити із дітьми інтегрований урок з естетичним нахилом «Поетична скринька» (додаток Д). Використовуючи даний твір, учитель зможе розвивати в дітей творчі здібності, уміння добирати рими, а також виховувати у них естетичні смаки.

Ознайомившись з творчими завданнями, які пропонує підручник, учитель може запропонувати дітям аналогічні завдання: «Світ маленьких казкарів», «Урок-подорож до Країни Казок» (додаток Ж). Всі ці завдання є важливі для розвитку творчих здібностей дітей.

Отже, завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, але й серцем. І треба дати молодшим школярам натхнення для роботи думки. Набуття високих духовних почуттів – етичних, естетичних, моральних – дає підстави для дитячої творчості. Творчість заради любові – ось шлях до особистісного самовдосконалення дітей, бо вчимо їх творити «не для того, щоб всі були художниками, а для того, щоб ніхто не був рабом» [57, 30]. Адже дитяча творчість завжди емоційно забарвлена і звернена до джерела почуттів.

Нині є багато учителів, які за допомогою казки розвивають творчу особистість молодших школярів. Вчителька початкових класів Павлишської ЗОШ І-ІІІ ст. Є. Жаленко ділиться досвідом, як потрібно вчити дітей складати казки. Свою роботу Є. Жаленко проводить так: спочатку пропонує дітям складати казки з невеликим сюжетом (2-3 речення), потім – тільки за поданою темою. Учні з особливим бажанням беруться за цю справу. І це не дивно, адже дитина вміє фантазувати, мислити образами, спостережлива, делікатно реагує на різноманітні явища, які відбуваються в навколишній дійсності та вміє по-своєму оцінити, намалювати будь-яке зображення. На уроках вчителька багато працює над збільшенням словникового запасу дітей, тому що без цього казка буде сухою і

нецікавою [19, 34]. Наприклад:

Весняне небо – блакитне, чисте, безхмарне;

Літнє небо – ясне, синє;

Осіньне небо – похмуре, захмарене;

Зимове небо – сіре, холодне.

Молодші школярі дуже люблять складати казки про тварин, про свої іграшки, про дерева біля школи. У своїх казках вони розповідають про взаємовідносини між людьми, про своє відношення до героїв казки, про свою любов до природи. Учні початкових класів активно виступають при обговоренні казок своїх однокласників. Ось, наприклад, один учень, склавши казку, розповів про те, що Лисиця вивела дівчинку із лісу. Як зазначає Є. Жаленко, нелегко навчити дітей складати казки, але, не дивлячись на всі труднощі, нас дуже радують ті висновки, які роблять уже третьокласники.

С. Якименко, вчителька СШ № 48 м. Миколаєва вважає, що кожен педагог має поділитися своїми ідеями, своїм досвідом. Зовсім не обов'язково, щоб цей досвід став взірцем для наслідування. Насамперед він має розбудити творче начало в іншого, захопити пошуком власного шляху. Коли діти прийшли вперше у її клас, вона вирішила, що з перших днів повинна ознайомити своїх учнів із казкою. Чому діти охоче слухають казки? Як вони розвивають мовлення і мислення, чому сильніші за будь-який інший засіб? Тому, що казкові образи яскраво, емоційно забарвлені. Серце дитини завмирає, коли вона слухає чи промовляє слова, що створюють фантастичну картину.

Учителька переконана, що пробуджене у школярів творче начало й надалі послужить імпульсом до різнобічного їх розвитку і стимулом творчого підходу до будь-якої роботи. Слід добиватися, щоб кожен учень брав ручку, схвильовано писав, мріяв, ділився своїми думками, щоб вершилася робота душі. Діти зможуть бачити прекрасне, жити серед нього, але їх потрібно повести у цю країну. І саме казка, створена дитиною, допомагає їй переступити поріг Палацу Творчості, в якому вона живе протягом усіх шкільних років.

С. Якименко наголошує на тому, що потрібно казку використовувати на усіх уроках: «Мої вихованці засвоюють знання з великим інтересом, пізнають

світ, живуть цікавим життям. Я подружила дітей із казкою одразу, вони полюбили її, пізнають через неї багато цікавого. Ми перейшли в наступний клас, і казка з нами, але вона вже стала складнішою, з'явилися нові завдання, нові назви на карті подорожей» [74, 34].

Втілюючи ідеї великого педагога В. Сухомлинського у сільській школі, діти якої змалечку перебувають у тісному зв'язку з природою, вчителька початкових класів ЗОШ І-ІІІ ст. с. Кочубіївка Уманського району І. Осадченко помітила, що саме казка вабить дитину своєю таємничістю образів, здійсненими мріями, які не збуваються у реальному світі (наприклад, літати, переходити гори, мандрувати по світу), розмовою усього живого і неживого, зважаючи на брак спілкування у повсякденному житті. Тому на своїх уроках І. Осадченко розпочала складати з учнями казки творчого характеру.

Процес розвитку літературних здібностей молодших школярів на основі складання казок вона умовно поділила на три етапи:

- 1) пояснювальний;
- 2) підготовчо-творчий;
- 3) творчо-активний;

Оскільки творчий процес розглядається переважно особистісно, то і кожен етап розвитку літературних здібностей на основі складання казок, поряд із узагальненими настановами та керуванням процесом, передбачає обґрунтовану індивідуальну психолого-педагогічну роботу із кожним учнем окремо [46, 40].

1. Пояснювальний – у ході ознайомлення з казкою з'ясовуються особливості, відмінності казки від творів інших прозових жанрів, передусім оповідання. У першому класі, обравши казку для порівняння з прозовим твором, спробуйте розповісти дітям аналогічну реалістичну історію.

Наприклад, перед опрацюванням української народної казки «Колобок», доречно розповісти про те, як бабуся спекла булку. Цей етап застосовується не для того, щоб протиставити реаліям вимисел, елементи чудесного та фантастичного у казці, а щоб підкреслити саме ці ознаки як суттєві особливості казки-жанру. Якщо не виправдано різко провести межу між реальною розповіддю і казкою-вигадкою, то поетичний казковий образ може назавжди закарбуватись у дитячому світогляді

як брехня. Щоб цього не сталося, під час порівняння, наприклад, тієї ж казки «Колобок» з розповіддю, потрібно дотримуватися методики даного порівняння, стимулюючи дитячу уяву, оскільки в основі творення казки лежить активізація творчої уяви та фантазування:

- 1) Слухання розповіді про те, як бабуся спекла булку.
- 2) Аналіз прослуханого:
 - Що потрібно зробити, щоб спекти булку?
 - Хто з вас бачив, як печуть булку? Розкажіть, що саме ви бачили.
- 3) Активізація дитячої уяви:
 - Уявіть, що ваша булка втекла від бабусі. Хтось пригадує подібну казку?
- 4) Прослуховування казки «Колобок» (колективний або індивідуальний переказ за умови, коли учні добре знають зміст казки).

Запитання «Чим відрізняється казка від розповіді?» краще поставити після наступного порівняння, коли учні вже самостійно зроблять висновок про особливості казки як літературного жанру. Згідно із спостереженнями, якщо цей етап оминати, то під час складання казок учні можуть припуститися наступних помилок:

- Рухи казкового персонажа максимально відповідають рухам персонажу реального світу. Наприклад, цитата із казки: «У Жолудя вирости ніжки, ручки і він пішов мандрувати по світу».

- Повністю ототожнювати казку з реальними подіями – дитина зовсім не знає різниці між жанром «казка» і жанром «розповідь».

- Казка поступово переходить у розповідь, оскільки дитина повністю не засвоїла різниці між жанром «казка» і жанром «розповідь».

2. *Підготовчо-творчий* – у ході творчої роботи над казкою відбувається поступовий перехід до самостійного творення казок. Зразки виконання завдань учнями І. Осадченко пропонує на прикладі роботи над українською народною казкою «Колобок». Вона пропонує *такі творчі завдання у роботі над казкою:*

- 1) Переробіть сумну історію на веселу (*Колобок почав співати так голосно, що Лисиця скрикнула, закрила вуха, а він тим часом утік*).

- 2) Уведіть у сюжет казки додаткового персонажа (*Онучка милувалася*

Колобком, який стояв на підвіконні, ненароком зачепила його, він упав і покотився по стежечці).

3) Поміняйте місцями головного та другорядного персонажа (*Колобок закотився у траву, а Зайчик пострибав по стежечці далі. Тут йому назустріч Вовк...).*

4) Замініть негативного персонажа позитивним (*Вовк пішов подорожувати із Колобком, охороняв його і не дозволяв нікому образити Колобка).*

5) Перенесіть події казки у нове місце (*У одному місті жили-були Дід та Баба... Колобок упав з підвіконня і покотився вулицями міста).*

6) Внесіть у казку новий предмет (*На стежечці Колобок знайшов кимсь загублений картузик. Натягнув на голову і покотився далі).*

7) Внесіть у казку виховний момент (*Ведмідь підійшов до Колобка, ламаючи на своєму шляху гілки дерев. Колобок почав корити Ведмедя за те, що той нівечить природу).*

8) Складіть казку із протилежним змістом (*Колобка спекла не Баба, а Дід; Колобок зустрів спочатку не Зайчика, а Лисицю і т.д.).*

9) Складіть казку з подібним сюжетом (*Бабуся зірвала для Діда яблуко, поклала його на підвіконня, воно впало на призьбу і покотилося по стежечці в ліс).*

10) Складіть казку за поданим початком, серединою, кінцівкою.

11) Складіть казку за поданими словосполученнями, прислів'ями, образними висловлюваннями, героями, набором слів, планом, запитаннями, коротким сюжетом тощо.

3. *Творчо-активний* – самостійна робота над складанням казок; творення казки стає захоплюючим атрибутом як навчання, так і дозвілля.

1) Скласти казку за поданою ілюстрацією.

2) Скласти казку за даною темою (вчитель сам підбирає орієнтовну тематику).

3) Скласти казку за поданою ідеєю (основною думкою):

а) про виховання почуття доброти та людяності;

б) про виховання любові до природи та усього живого.

4) Скласти казку за поданою назвою (*найбільше* учням подобається

складати казки під загальною назвою «Чому тварини..?»).

5) Скласти казку самостійно (учні самі обирають тему, спосіб складання казки).

Варта уваги методика роботи над казкою, яка створена аспіранткою Інституту педагогіки АПН України В. Пабат, і передбачає такі етапи:

- Підготовчий етап до сприйняття казки.
- Ознайомлення з сюжетом.
- Сприйняття образів.
- Гра в казку.

В. Пабат пропонує показати реалізацію цих етапів на прикладі дуже коротенької казки, побудованої за всіма канонами жанру: дія починається відразу і розвивається безперервно (присутній прийом триєдності). Саме ця казка розвиває у дітей спостережливість, кмітливість, сприяє формуванню оцінного судження, тим самим розвиває творчість [48, 21].

КАЗКА

Якось чаклунка обернула трьох жінок у польові квіти. Одній із них дозволено було вночі ходити додому. Бо в неї була дитинка мала.

Одного разу перед досвітом та жінка й говорить своїй матері: - Оце мені треба повертатися до своїх товаришок, щоб квіткою пишатися в полі. То коли ви, мамо, незабаром прийдете до нас, впізнаєте мене й зірвете, я тоді назавжди зостануся з вами.

Все так і здійснилось. Ось тепер і ви здогадайтеся, як мати впізнала свою доньку, коли всі три квітки були однаковісінькі?

Перш ніж звернутися до читання чи розказування (яке справить більш емоційне враження на дітей) казки, доцільно провести підготовчу бесіду. Для цього можна поставити дітям такі запитання:

- Чи були ви в полі?
- В яку пору року ви там були?
- Яке це було поле?
- Що росло на ньому?
- А чи були на полі квіти? Які саме?

- Чи однакове поле рано-вранці, в обідню пору і ввечері? Чому?
- А зараз ми з вами потрапимо в поле, де росли три однакові квітки. Чи бачили ви однакові квіти, ніби квіти-близнюки?
- А де можуть бути не тільки однакові квіти, але й різноманітні дива? Правильно, отже, мандруємо в казку.

Після цього переходять до виразного читання казки. Перше речення вимовляється уповільнено, дещо таємниче, щоб підготувати дитину до сприйняття чарівної оповіді. Інтонаційно виділяються слова: *на ніч, перед досвітом, незабаром прийдете*, звертаючи на них увагу дітей, бо це допоможе їм у розгадуванні запитання. З теплотою в голосі повідомляє, що *в жінки була дитинка мала*. Сумно, розпачливо, можливо із зітханнями, говорить: *Оце мені треба повертатися до своїх товаришок*, спокійно говорять про мету повернення: *Щоб квіткою пишатися в полі*, дещо схвильовано, з надією і благаннями промовляє: *то коли ви, мамо, прийдете до нас, впізнаєте мене й зірвете...* і вже з надією: *я тоді назавжди зостануся з вами*. Інтонаційно також виділяє запитання: *Як мати впізнала свою доньку?* Діти можуть дати на нього такі відповіді: *«Мати через те впізнала, бо на тій квітці не було роси. А роси не було через те, що донька була вночі вдома і не стояла квіткою, коли падає роса. Інші ж квіти стояли»*. *«Матері серце підказало»*, *«Їй допоміг метелик, бджілка»*, *«Мати прийшла з дитиною, дитинка простягла ручки до квіточок, а одна квіточка усміхнулася»*. Перша відповідь свідчить про спостережливість дітей, їх близькість до природи; інші – про знання казок і розвинуту фантазію.

Переходячи до третього етапу, можна запитати дітей:

- Про кого казка, яку ви прослухали?
- Якою була чаклунка, що зачарувала жінку?
- Сподобалась вам жінка-квітка?
- А яка мати у жінки?

Відомо, що діти цікавляться всім новим, прагнуть відтворити почуте або побачене в малюнках, іграх. Тому варто запропонувати дітям зробити малюнки до цієї казки, розказати її від імені чаклунки, жінки-квітки, матері, дитини, товаришки-квітки. Такі прийоми, коли діти уявляють себе персонажами, детально

змальовують зовнішність і почуття іншого героя. Аналіз рис характеру дійових осіб твору підсилюють емоційність сприймання казки, роблять її не тільки знайомою, але й улюбленою.

У молодшому шкільному віці для розвитку зв'язного мовлення велика увага приділяється вмінню складати творчі розповіді, а саме – казки. І. Доменець, вчителька початкових класів ЗОШ І-ІІІ ст. №12 м. Ковеля, запропонувала своїм учням новий вид творчої розповіді – «Казка на новий лад». Метою такої роботи є розвиток творчої уяви, мислення, зв'язного мовлення. Вона пропонує таку методику опрацювання казок на прикладі казки «Рукавичка» [15, 47]. Спочатку ведеться бесіда із учнями на основі прочитаної казки:

– Чи не здивувало вас, як багато звірів помістилося у дідовій рукавичці?

– Чи не задумувались ви над тим, що рукавичка в казці особлива, і казка говорить нам про щось дуже важливе (можливо про те, що наш світ – велетенська «рукавичка»). І в нього при добрій злагоді помістились ми з вами, наші матусі й татусі, а через них – дідусі й бабусі, прадіди і весь наш рід людський. А ще в цій «рукавичці» живуть квіти й дерева, ріки та небеса, звірі й птиці. І якщо ви добрі, якщо не скривдите ні комашки, ані квітки – то «рукавичка» прийме і вас.

Учителька Мурафської СЗОШ І-ІІІ ст. Шаргородського району Вінницької області Р. Байдацька використовує казку для розвитку творчих здібностей молодших школярів не лише на уроках читання, але й математики, рідної мови.

На уроках читання, вважає Р. Байдацька, найефективніше використовувати казку як засіб розвитку художньо-мовленнєвої діяльності. Доцільно використовувати запитання, які спонукають до мовленнєвої творчості. Наприклад, «Що було б, якби..?»; «Що потрібно змінити в казці, щоб вона мала інший кінець?»

Для всебічного розвитку кожної дитини, зокрема для розвитку мислення, уяви, фантазії дуже важливі всі форми роботи. Тому, на уроках читання, учитель практикує вибіркоче читання, читання за ролями, переказ прочитаного, складання подібної казки, переінакшення казки та ін. Після цього готує окремі уривки казок для інсценізації.

Як зазначає Р. Байдацька, завдяки правильній організації і вмілому

керівництву вчителя така робота виховує у дітей ініціативу, активність, допитливість, розвиває творчі здібності. Роздумуючи над цими проблемами, вчителі повинні дійти висновку: дітям треба довіряти, не поспішати з допомогою, старанно, систематично й емоційно проводити попередню роботу, збагачувати знання дітей.

Таким чином, ми дійшли висновку, що велика роль відводиться вчителю початкової школи у формуванні творчої особистості молодших школярів. Саме від педагога залежить правильно побудований навчальний процес, його послідовність та наповненість правильно підібраних форм, прийомів та методів. І слід пам'ятати про те, що сам вчитель має бути творчим і креативним, для того щоб передати це своїм учням. Адже розвиток творчих здібностей вимагає від учителя наполегливої праці й любові до своєї діяльності.

2.3. Впровадження системи методичних прийомів формування творчої особистості молодших школярів у процесі роботи над казкою

Відродження нашого суспільства, його успішний розвиток на сучасному етапі значною мірою залежить від творчості та активності людей, тих умов, які створюються для розвитку кожної особистості. Саме тому в державній національній програмі «Освіта» відзначається, що головною метою загальноосвітніх навчальних закладів є розвиток і формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору та збагачення на цій основі інтелектуального, культурного потенціалу народу [49, 5].

Казка – один з найдоступніших і найпоширеніших видів художньої творчості, з яким діти ознайомлюються ще задовго до школи. Казка відома дітям з дошкільних років, яка приваблює їх сюжетом, таємничістю, фантастичністю. Діти з захопленням грають у вовків і лисиць, з любов'ю готують маскарадні костюми зайців і півників, а на дитячих ранках з інтересом відтворюють поведки улюблених казкових персонажів. Широке використання казок в початковій школі зумовлюється тим, що їх зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ

персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміється дітьми і дає змогу визначити якості кожної дійової особи.

На кожному конкретному етапі розвитку суспільства домінують певні орієнтири, які задають напрям у розв'язанні проблем виховання підростаючого покоління. На наше глибоке переконання, нині такими орієнтирами є творчий та естетичний фактори, що визначають основу духовності людини. Орієнтація на творчу працю у наш час характеризує тенденції розвитку передових в економічному відношенні країн, а виділення естетичного фактора робить можливим реалізувати власне національний потенціал культури, багатовікові надбання народного генія, що виявляються в усіх сферах життя [41, 47]. У зв'язку зі сказаним, здійснення виховання повинне відбуватися разом із розв'язанням різних творчих задач.

Здійснення творчого задуму являє собою велику й напружену працю, яка потребує участі та піднесення всіх сил людини. Вона вимагає максимальної зосередженості свідомості дитини на предметі творчості. Ця зосередженість потребує докладання пізнавальних та вольових зусиль людини. Маленька людина від найпершого свого слова поринає у процес творчості і ніби таким чином конструює своє уявлення про неосяжний і загадковий світ, у якому мала щастя народитися. Більше того, дитина просто не може не творити, адже це її органіка, спосіб самовираження, шлях до гармонії з довкіллям.

Зупинимося лише на формуванні творчої особистості молодшого школяра засобами слова. Як і багато інших видатних педагогів, В. Сухомлинський надавав великого значення літературно-творчій діяльності дітей. «Словесна творчість, – вважає він, – це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу, як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу в духовному розвитку. Їй хочеться у слові виявити своє захоплення, свій подив перед красою світу» [5, 22].

Пропонуємо ряд апробованих прийомів формування творчої особистості молодших школярів, які на нашу думку, активізують емоційно-образне осмислення дітьми чуттєвих вражень, підсилюють естетичну реакцію на об'єкти

навколишнього, вдало активізують дитячу діяльність та впливають на розвиток творчих здібностей.

1. *Прийоми казкотворення.* Відсутність життєвого досвіду і знань у молодших школярів компенсується бурхливою фантазією, яка виразно виявляється саме у словесній творчості, зокрема, під час складання казок.

Казка є ефективним засобом формування творчої особистості молодших школярів. Вона сприяє розвитку уяви, фантазії, мислення. Світ казок спонукає мислити, аналізувати, зіставляти, дає певні життєві навички. Творчі завдання – це основні вправи, у процесі яких школярі безпосередню творять цікаві розповіді, казки.

Поставивши собі за мету розвиток творчої уяви учнів, вчитель отримає результат, розпочавши цю роботу з простішого – найбільш зрозумілого й близького дитині – казки [15, 46]. Для того, щоб навчитись перетворювати казку, характер її героїв, спосіб їхнього мислення, дії, зовнішність тощо, – слід навчитись робити сміливі припущення, абстрагуватись, фантазувати. Знайомлячи дітей із казкою, дорослі мають потурбуватися про те, щоб діти вчилися подумки виконувати разом із героєм ті чи інші завдання, тим самим готуючи свій розум до майбутньої творчої діяльності (*додаток 3*).

Секретами організації дитячої літературної творчості за мотивами казки ділиться відомий італійський казкар Джанні Родарі на сторінках «Граматики фантазії. Введення в мистецтво придумування історії». Він пропонує оригінальні прийоми роботи над казкою:

– *«Переосмислення казки»* – все відбувається за такою схемою: оповідач навмисно допускається помилки, а дитина його поправляє. Наприклад, казка Г. Андерсена «Свинопас», коли оповідач говорить: «Жив-був багатий принц...», дитина поправляє: «Не багатий, а бідний». Єдина умова – казка повинна бути відома дітям.

– *«Розповідь казки навиворіт»*, тобто «вивернути» її так, щоб добрий герой (Червона Шапочка, наприклад) став злим, а злий (вовк) – добрим, працьовитим. Наприклад, у такій «вивернутій» казці Білосніжка може зустріти 7 богатирів, а не 7 гномів, а Дюймовочка перетвориться у високу симпатичну дівчину і т.д.

– *«Стороннє слово»* – дітям пропонуються слова із знайомої казки, а потім до них приєднують ще одне зайве слово. Наприклад, «дід, баба, внучка, Жучка, кішка, дощ» або «дівчинка, ліс, квіти, вовк, бабуся, вертоліт». На основі таких опорних слів учні мають скласти свою нову казку.

– *«Новий герой казки»* – це один з різновидів попереднього прийому. Як правило, новий герой з’являється в переломний момент. І тоді оповідач пропонує дітям закінчити казку самим. Так, в казці Ш. Перро «Червона Шапочка» з’являється вертоліт. Він сідає на поляну саме в той момент, коли дівчинка хоче розповісти вовку, де живе її бабуся.

– *«Салат із казок»* – саме цей прийом зарекомендував себе як один з найефективніших. У дитячій уяві впливають образи улюблених героїв прочитаних казок.

– *«Казка-калька»* – має на меті лише забезпечити дітей схемою конкретної казки і зразком на створення по цій схемі нового твору. Інколи, в ньому можна впізнати стару казку, але не завжди.

Для прикладу пропонуємо казку «Журавель та Чапля» та варіант дитячої казки-кальки: *«На краю села самотньо жили багатий фермер і бідна доярка. Побудували вони собі на двох кінцях села будинки: фермер – великий двоповерховий дім, а бідна дівчина – маленький дім із глини та соломи. Вирішив якось фермер зі смутку і самотності посвататися до доярки, а та йому відмовила. Передумавши, пішла вона до фермера просити, щоб він взяв її за дружину. Проте, той дуже образився на неї і навіть не пустив її на поріг свого дому. Так і ходять до цього часу один до одного...».*

– *Прийом «персоніфікації-деперсоніфікації» (штучності-природності).* Дію, яку виконує людина, або тварина, виконує явище природи, штучний об’єкт. А їх призначення, навпаки, виконує людина, або істота, що цього раніше не робила. Загальний підхід: живе стає неживим, і навпаки. Наприклад: «Коли Колобок утік з дому, його почали переслідувати рослини, які хотіли його з’їсти, а звірі перетворились на нерухомих істот. Як ви гадаєте, що станеться?».

Використовуючи казку у навчальному процесі початкової школи, ми сприятимемо розвитку уяви, мислення, сприймання, мовленнєвої діяльності

учнів, адже через казку діти краще сприймають і запам'ятовують навчальний матеріал.

2. *Прийом «Знайди образ».* Система запропонованих нижче завдань допомагає дітям знайти і оцінити естетичну своєрідність предмета, зрозуміти образне значення цієї своєрідності. У ході виконання таких завдань учні намагаються влучно визначити суть об'єкта через образ-асоціацію, в основі якої лежить чуттєвий досвід.

Завдання №1. Вгадай колір слова

Ніч – чорна, фіолетова, діамантово-синя, блискуча.

Літо – червоне, різнокольорове, яскраве.

Ромашка – біла, біло-жовта, сонячно-снігова.

Калюжа – сіра, брудна, чорно-коричнева.

Зима – біла, молочна, срібна.

Завдання №2. Відшукай цікаві слова

Гострі – ялинка, бурулька, кропива, носоріг.

Колючі – їжак, троянда, шипшина, кактус, каштан.

Круглі – сонце, місяць, яблуко, апельсин, медуза.

Духмяні – квітка, абрикос, банан, сіно, м'ята.

Така робота пробуджує дитячу уяву і поступово наближує до оперування метафорою, яка відіграє важливу роль при створенні казок. Метафора ніби оголює естетичну суть об'єкта і змінює ракурс його оцінювання під кутом виразності.

Завдання №3. Добери гарне слово

Світанок – рожевий, блідий, ніжна квітка.

Небо – чисте, блакитне, глибоке море, синій купол.

Хмарка – пухнаста, м'якенька, човник, подушечка, гостя неба.

Дощ – сумний, прозорий, скляний, сльози неба.

Ліс – добрий, мудрий, стрункий, зелений богатир.

3. *Прийом «Згадай своє почуття».* Важливим джерелом творчості дітей є навколишня дійсність. В. Сухомлинський часто ходив з ними милуватися природою. Час від часу дітей варто включати в процес самостереження, що допомагає їм освіжити пам'ять раннього дитинства («коли я був маленьким»).

Аналіз раніше пережитих почуттів (подиву, хвилювання, захоплення тощо) знову наближує дитину до найперших емоційних вражень. Інтроспективні завдання спонукають учнів поєднувати творчі імпульси уяви з поглядом «всередину», допомагають піднятися з побутового на естетичний рівень сприймання навколишнього. Відштовхуючись від ключових слів, діти ніби блукають концентричними колами пам'яті минулих вражень, занурюються в потік колишніх переживань. У творах-спогадах, як правило, карбується безкорислива чистота дитячого погляду на світ. Ось, що виникає у дітей під впливом спостережень:

Коли я вперше побачила струмок, то подумала, що він живий. Я хотіла зупинити його долонями. Але струмок був впертішим за мене і побіг далі.

Таким чином, В. Сухомлинський дитячу літературну творчість вважав вагомим засобом творчого розвитку, народження думки, образного мислення – умовою повноцінного інтелектуального розвитку. Він пише: «якщо біла хмаринка буде для дитини тільки скупченням сірих крапель вологи, світ дитинства зблякне, дитяча думка буде кволою. Збіднюючи світ дитинства, ми закриваємо очі дитини на людину, утруднюємо її входження в суспільство, в колектив» [63, 72]. Саме з огляду на це, педагог активно залучав до творчої літературної діяльності всіх учнів без винятку.

Дитяча творчість починається саме з казки. Казка входить у наше життя з раннього дитинства, відіграючи незбагненно важливу роль у становленні особистості. Без казок немислимий повноцінний розвиток дитини. Однак приналежність казки до світу дитинства ніби зменшує її значущість в очах дорослої людини, зводить її лише до елемента кола дитячого читання. І хоча сьогодні ніхто не заперечуватиме її виховного значення, педагогічний потенціал казки сильніший, багатогранніший. «Немає дитини, – пише Василь Олександрович, – яка, вражена красою поетичного слова, не створила власного образу» [62, 180].

4. *Прийом «Уяви собі...».* Учні повинні придумати, що ж таке важливе могло статися з тим чи іншим предметом. Ідеї можуть бути найнеймовірніші та найсмішніші. Наприклад: Спробуйте пофантазувати і уявити, що сказав би вам кухонний стіл, за яким ви щодня снідаєте, або на що поскаржився б диван, на

якому ви спите, або чим похвалилась би ваша улюблена книга, або якби раптом ожили ваші іграшки (ведмедик, слоник, песик, машинка, лялька), то що вони вам сказали б? Потім від іграшок та побутових предметів можна перейти до незвичних явищ.

Навчити школярів конструювати казкові сюжети непросто. Як правило, учні схиляються до звичайного наслідування, а то й відвертого запозичення сюжетних ходів з відомих казок. На допомогу може прийти так званий «біном фантазії»: варто запропонувати дітям складання казок на основі зіставлення несумісних речей. Це руйнує стереотипні ходи дитячої фантазії, примушує її гнучко рухатися у незнайомому напрямку. А результат часто вражає несподівано сміливим, водночас щиросердним розв'язанням поставленої проблеми. Наприклад, візьмемо два слова: листопад та комп'ютер, які на перший погляд максимально віддалені одне від одного.

Почався листопад. Петрик відчинив вікно. Листопад зазирнув у нього і помітив комп'ютер. Це його зацікавило. Листопад залетів у кімнату і тихенько вліз у комп'ютер. Коли Петрик ввечері увімкнув комп'ютер, то здивувався: там був буквопад. Петрик розсердився на листопадний вірус і поскаржився батькові. А той засміявся і сказав: «Осінь грається з тобою!».

Треба, щоб діти вчилися думати, розуміти те, що говорять, тоді їх розум не буде «сплячим», бо творчість не приходить до дітей з якогось натхнення, творчості треба вчити. Завдання вчителя – прищепити учням власне бачення світу, навчити їх мислити, відчувати, творити, сприймати різні види мистецтва. Це є першим кроком до творчості, це проводить потяг до розумової праці, бажання осягти прекрасне та створити щось своє, неповторне.

5. Елементи технології критичного мислення. Технологія формування та розвитку критичного мислення – система діяльності, що базується на дослідженні проблем та ситуацій на основі самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей [37, 12]. В. Макаренко, О. Туманцева стверджують, що критичне мислення є складним процесом творчої переробки певної інформації, яка пов'язана з її усвідомленням, переосмисленням та творчою генерацією ідей у результаті такої діяльності [37, 13].

Критичне мислення може супроводжуватися певними нотатками, малюванням схем і таблиць. Ми хочемо запропонувати декілька прийомів, які можна використати на уроках літературного читання в початковій школі.

– *Сенкан* (фр. *cing* – п'ять) – це білий вірш, в якому синтезована інформація в стислому вислові з п'яти рядків.

Щоб організувати таку діяльність на уроках літературного читання з учнями початкової школи необхідно [10, 51]:

1. У кінці уроку для закріплення теми запропонувати учням створити сенкан.

2. Надати чіткі інструкції щодо складання сенкану:

- перший рядок – один іменник (назва поняття);
- другий рядок – два прикметника (описання поняття);
- третій рядок – три дієслова (визначення дії);
- четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, яка виражає відношення до теми;
- п'ятий рядок – одне слова (синонім до теми), в якому відображено суть чи сформульовано висновок.

Наприклад:

Казка.

Чарівна, цікава.

Захоплює, повчає, звеселяє.

Зачаровує дітей у світ казковості.

Оповідка.

– *Асоціативний куц*. Асоціація змушує учнів до відкритого й вільного мислення. Для складання асоціативного куца вчителю необхідно дотримуватися певних правил [37, 37]:

1. Записати на дошці або на аркуші паперу в центрі ключове слово чи фразу, виділити її певним чином.
2. Записати будь-які слова чи фрази, які спадають на думку.
3. Ставити знаки питання біля частини куца, в яких є невпевненість.

4. Після заповнення «куща» вказати проблеми чи теми, для розгляду яких необхідна додаткова інформація.

5. Записувати всі ідеї, які з'являються чи скільки дозволяє час.

Наведемо приклад використання «асоціативного куща» на уроці літературного читання (рис. 2.5).

Рис.2.5. Асоціативний куш до слова «казка»

Отже, даний прийом стимулює дітей творчо думати стосовно певного предмета чи образу, включаючи емоції, почуття й асоціативне мислення. Асоціативний куш рекомендують використовувати на етапах актуалізації та рефлексії.

– «Метод прес». З цієї технології варто почати роботу над навчанням молодших школярів дискутувати. Даний прийом можна використовувати під час обговорення дискусійних питань та під час проведення вправ, у яких потрібно зайняти позицію з проблеми, що обговорюється. Метод навчає учнів виробляти й оформлювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стилістичній формі, переконувати інших.

Етапи методу Прес [37, 43]:

1. Висловлюємо свою думку: «Я вважаю...»
2. Пояснюю причину такої точки зору: «Тому що...»

3. Наводимо приклад додаткових аргументів на підтримку своєї позиції: «... Наприклад...»

4. Узагальнюємо, формуємо висновки: «Отже...», «Таким чином...»

Наведемо приклад методу прес під час вивчення народної казки Б. Грімм «Кривенька качечка»:

- Я вважаю, що кривенька качечка отримала свою нагороду заслужено.
- Тому що була терплячою, працьовитою й старанною.
- Наприклад, про це свідчать її вчинки, описані у казці: прибирала, готувала їсти бабі й дідові.
- Отже, наполеглива праця привела її до заслуженої нагороди.

Отже, використання даного прийому під час навчально-виховного процесу в початковій школі сприяє розвитку творчих здібностей, зв'язного мовлення та пізнавальних інтересів молодших школярів.

Таким чином, використовуючи різноманітні прийоми вчитель сприятиме розвитку творчої особистості молодших школярів на уроках літературного читання, розвитку їхньої уяви, мислення та пам'яті, зможе допомогти учням виявляти творчість та наполегливість і підвищить рівень мотивації навчальної діяльності.

ВИСНОВКИ

Відродження нашого суспільства, його успішний розвиток на сучасному етапі значною мірою залежить від творчості та активності людей, тих умов, які створюються для розвитку кожної особистості. Саме тому в проекті державної національної програми «Освіта» відзначається, що головною метою загальноосвітніх навчальних закладів є розвиток і формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору та збагачення на цій основі інтелектуального, культурного і економічного потенціалу народу. У зв'язку з цим в середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах всіх типів повинні створюватися сприятливі умови для розвитку здібностей, творчого мислення учнів, самовираження їх особистості в різних видах діяльності, розкриття нахилів.

У системі літературної освіти неабияке місце має відводиться казці. Це один з найдоступніших і найпоширеніших видів художньої творчості, з яким діти ознайомлюються ще задовго до школи. Її привабливість – у сюжетності, таємничості, фантастичності. У початкових класах йдеться про набуття загального уявлення про казку та її відмінностей від інших творів.

Важливим опосередкованим впливом на мотиваційну підготовку дітей до літературної творчості є створення сприятливої атмосфери, заснованої на особисто орієнтованій моделі спілкування учнів і вчителя у педагогічному процесі. Їхнє ділове співробітництво у конкретних навчально-творчих справах передбачає: визначення вчителем завдань уроку через діалог з класом; заохочення особистісного ставлення учнів до творчої роботи; створення умов для самоствердження, самореалізації та духовного збагачення особистості дитини; створення ситуації успіху та підтримка позитивних емоцій учнів у процесі виконання творчих завдань; збереження в будь-яких ситуаціях особистої гідності учня. Таке навчальне спілкування утворює розвивально-творче середовище з метою забезпечення умов для розвитку літературно-творчих здібностей дітей з урахуванням нахилів та інтересів кожної дитини.

Нова українська школа спрямовує педагогів на пошук нових шляхів та засобів, які забезпечуватимуть повноцінний розвиток здібностей, потреб та інтересів учнів в усіх сферах їхньої діяльності. Кожна здібність людини – це її складна властивість, внутрішня здатність відповідати тим вимогам, які ставить перед нею діяльність, вона спирається на багато інших властивостей. Для того, щоб розвинути у молодших школярів ці здібності, дорослим слід спрямовувати увагу на розвиток цілісності, непересічності, свіжості, самостійності сприйняття, розвитку творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви, фантазії, інтуїції дитини, її комунікативно-творчих здібностей. Великі можливості для формування цих якостей має робота над казкою.

Казки мають надзвичайну емоційну силу впливу на дітей, несуть в собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні стани, які спонукають до активної діяльності. Казка являється і найбільш важливим помічником у розумовій роботі учнів. Це можна простежити на різних етапах засвоєння нового матеріалу: увага – уява – запам'ятовування – мислення – фантазія.

У процесі читання казок дітям розкриваються їх своєрідні риси: фантастичність, змалювання незвичайних подій з участю звірів, явищ природи, специфічний зачин, типово казковий виклад з повтором однотипних дій, кінцівка. Під кінець навчання в початковій школі учні зможуть виділити казку як жанр поміж інших розглянутих на уроках літературного читання текстів.

Казка, як одна з ігрових форм діяльності, найбільш цікава, доступна й приваблива, має великі потенційні можливості у формуванні всебічно розвиненої творчої особистості молодших школярів. Оскільки казки містять у собі простий, доступний, зрозумілий та захоплюючий матеріал, вони і викликають живу зацікавленість. Знайомлячи дітей із казкою, дорослі мають потурбуватися про те, щоб діти вчилися подумки виконувати разом з героєм ті чи інші завдання, тим самим готуючи свій розум до майбутньої творчої діяльності.

Дитяча творчість як явище художньої культури є проблемою нашого

часу. Визнання художньої талановитості дитини має не лише педагогічне, але й філософське та моральне значення. Визначення творчості трактували не лише психологи та філософи, а й відомі педагоги та методисти. Адже творчість це не лише відкриття і створення нового у зовнішньому світі, а й виявлення нового у собі і з'ясування нового у своєму ціннісному ставленні до дійсності.

З метою вивчення індивідуально-психологічних особливостей учнів, здатних до творчої діяльності, та для визначення оптимальних методів і прийомів розвитку творчих здібностей молодших школярів під час опрацювання казок ми провели констатувальний експеримент у 3 класі (20 учнів) протягом 2019-2020 навчального року.

У результаті діагностичного обстеження за трьома критеріями («мотиваційним», «когнітивним», «діяльнісним») нами виокремлено рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів: високий рівень мають 5 дітей (25%), середній – 9 учнів (45%), а низький виявлено в 6 третьокласників (30%). Аналіз результатів, отриманих за виконання всіх завдань свідчить, що для більшості дітей становить труднощі відобразити навколишній світ у власних творах і здатності відтворити його у зв'язному емоційному мовленні.

У процесі спостереження за дітьми під час виконання творчих завдань ми побачили, що вони не бояться проявляти інтерес, виявляти максимум активності та готовність до дії. Ми переконалися, що творчість виступає одним із засобів отримання знань, радості, емоцій від досягнутого.

Творчо розвинена людина – це людина з тонким художнім смаком і глибоко розвиненою емоційною сферою: любов'ю до літератури, мистецтва, природи, людей, уміння розуміти й шанувати добре, прекрасне, ненавидіти зло. Такі якості мають бути притаманні вчителю, який має створювати атмосферу радісної, захоплюючої праці в школі, не забуваючи і про розвиток творчої особистості дітей. Оскільки казка сприяє розумовій організації дозвілля дітей, тому так важливо частіше використовувати її у роботі з молодшими школярами.

Розвитку емоційно-чуттєвої сфери як необхідної умови літературної

творчості становлення молодших школярів сприяють різноманітні види мистецтв. Тому так важливо поєднувати роботу над опрацюванням казки з іншими видами мистецтва. Під впливом музики виникають найрізноманітніші емоції та настрої: радість, захват, сум, смуток, натхнення та загальний душевний підйом. Музика створює сприятливий емоційний фон для виконання літературно-творчих видів завдань, стимулює кольоровість уяви, впливає на всі сфери духовного життя дитини, спонукає до творчої діяльності.

Образотворче мистецтво дає можливість дитині всебічно сприйняти зорові образи. У взаємодії з точним, образним словом вони дають емоційно-образну основу для дитячого мовленнєвого фантазування. Малювання для дитини є найприємнішим відпочинком після розумової праці.

Драматизація своїм образним змістом дає знання життя в доступній для дитини формі, разом з тим пробуджує найрізноманітніші емоції, формуючи не тільки естетичні, а й моральні та інтелектуальні почуття. Цікавою, емоційно привабливою творчою діяльністю для дитини на різних уроках є драматизація, інсценізація, читання за ролями тощо. Поєднання впливів різних видів мистецтва посутньо збагачує та урізноманітнює чуттєвий досвід молодших школярів.

Під час складання власних казок, переінакшення вже створених удосконалюються аналітико-синтетичні уміння молодших школярів порівнювати, узагальнювати. Учні навчаються встановлювати змістові зв'язки між подіями, між назвою твору та його змістом, безпомилково ділити твори цього жанру на відносно завершені частини (зачин, основну частину, кінцівку).

Робота над казкою на уроках літературного читання дозволяє розширити і поглибити літературознавчі уявлення молодших школярів. Отже, вивчення казок під час навчально-виховного процесу в початковій школі сприяє розвитку зв'язного мовлення, творчих здібностей та пізнавальних інтересів молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5–7 років / І.А. Барташнікова, О.О.Барташніков. – Тернопіль : Богдан, 1998. – 85 с.
2. Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К. : Фенікс, 2014. – 137 с. – С. 53-59.
3. Білик Т. С. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами ігрових технологій / Т. С. Білик // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – С. 316-320.
4. Бондаренко Г. Про формування творчої особистості молодших школярів засобами слова / Г.Бондаренко // Початкова школа. – 1998. – №9. – С.22-24.
5. Бондаренко Г.Л. Проблеми формування творчої особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського // Г.Л. Бондаренко // В.Сухомлинський і сучасність / за упор. і ред. М.Я.Антонця. Вип.4 – Вінниця, 1997. – С.103-107.
6. Бріцина О. Світ мрій і сподівань / О.Бріцина // Соціально-побутова казка. – К., 1987. – С.6.
7. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб / М.Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 132 с.
8. Вітковська Н.С., Щербо А.Б., Джола Д.М. Вивчення казок як засіб естетичного розвитку молодших школярів / Н.С. Вітковська, А.Б. Щербо, Д.М. Джола // Початкова школа. – 1970. – №7. – С.16-22.
9. Волошина Н.І., Пасічник Є.А., Скрипченко Н.Ф., Хропко П.П. Концепція літературної освіти / Н.І. Волошина, Є.А. Пасічник, Н.Ф. Скрипченко, П.П. Хропко // Початкова школа. – 1994. – №3. – С.48-57.

10. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Науково-методичний посібник / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська – Х. : Видавнича група «Основа» : «Тріада+», 2007. – 112 с.
11. Гагарін М. Критерії добору української народної казки для виховання морально-естетичних почуттів / М. Гагарін // Початкова школа. – 2006. – №1. – С.55-58
12. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. Підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2005. – 428с.
13. Громадський І., Громадський В. Деякі нетрадиційні погляди на творчість / І. Громадський, В. Громадський // Обдарована дитина. – 2006. – №4. – С.40-44.
14. Демченко О.П. Творча педагогічна діяльність як чинник задоволення особливих освітніх потреб обдарованих дітей / О.П.Демченко // Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г.М., 2018. – С. 215-219.
15. Доменець І.С. Казка в навчальному процесі: передовий досвід / І.С. Доменець // Бібліотечка вчителя початкової школи. – 2004. – січ. (№5) – С.46-47.
16. Дунаєвська Л.Ф. Казка не дидактична, а мудра / Л.Ф. Дунаєвська // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – №9. – С.11-13.
17. Дубровська А. Костянтин Ціолковський: мислитель, який випередив час [Електронний ресурс] / Анна Дубровська – Режим доступу до ресурсу: <https://poradi.com.ua/cholovikam/kostyantyn-tsiolkovskij-mislitel-yakij-viperediv-chas.html>.
18. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
19. Жаленко Є.М. Как дети учатся составлять сказки / Є.М. Жаленко // Начальная школа. – №6. – 1980. – С.33-34.
20. Загальна психологія / за ред. С.Д.Максименка. Підручник. – 2-е вид., переробл. і доп. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 704 с.

21. Іванова Л., Платова М. Літературознавча пропедевтика у грі / Л. Іванова, М. Платова // Початкова освіта. – 2006. – №8. – С.7-23.
22. Казьмірчук Н.С. Формування творчої особистості майбутнього вчителя в процесі навчання у ВНЗ / Н.С.Казьмірчук // Наукові записки: зб. матеріалів науково-практичної конференції викладачів та студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво» / За ред. Л.В.Старовойт. – Вінниця, 2017. – С. 51-55.
23. Калуська Л.В. В.Сухомлинський про розвиток творчого розуму в учнів початкової школи / Л.В. Калуська // Початкове навчання та виховання. – 2005. – (№26-27). – С. 2.
24. Кандиба Т. Казкотерапія / Т. Кандиба // Початкова школа. – 2003. – бер.(№12). – С. 1.
25. Кіт Г.Г. Творча особистість учителя в педагогічній системі В.О.Сухомлинського / Г.Г. Кіт // Актуальні проблеми вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського: зб. наук. праць / За ред. Тарасенко Г.С., Поясик О.І. та ін. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – С. 134-141.
26. Кириллова С.В. У світі казки чарівної / С.В. Кириллова // Бібліотечка вчителя початкової школи. – 2001. – №22. – С.8-11.
27. Клименко В. Умови творчого розвитку особистості / В. Клименко // Завуч. – 2003. – лист. (№33). – С.11-14.
28. Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржик Т.Б. Методика читання : Навчальний посібник / Г.П.Коваль, Л.І.Іванова, Т.Б.Суржик. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 280 с.
29. Комарівська Н. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору / Н. Комарівська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. – Вип. 46. – С. 30-33.
30. Комарівська Н. Творчий розвиток молодших школярів на уроках літературного читання / Н. Комарівська // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової

освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / за ред. Г.С.Тарасенко. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – Вип. 5. – С. 168-172.

31. Кравченко Г.Ю. Теоретико-методологічні основи особистісно орієнтованої освіти / Г.Ю. Кравченко // Початкове навчання і виховання. – 2005. – №25 – С.2-3.

32. Кривошея Т.М. Творчість педагога в контексті взаємозв'язку розумової та естетичної діяльності / Т.М. Кривошея // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – С. 118-121.

33. Крутенко О.В. Особливості літературної казки / О.В. Крутенко // Зарубіжна література в школі. – 2005. – жовт. (№19) – С.2-7.

34. Лесневська О. Дитяча творчість у традиційно-народній системі виховання / О.Лесневська // Рідна школа. – 2004. – №1. – С.19-22.

35. Літературне читання. Начальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2-3 клас / Режим доступу // <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

36. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. – К., 1997. – 752 с.

37. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення / В. М. Макаренко, О. О. Туманцова – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. – 96 с.

38. Мацейків Т. Про використання казки в педагогічному процесі: за і проти / Т. Мацейків // Початкова школа. – 2001. – №1. – С.73-74.

39. Методика викладання української мови / за ред. С.І.Дорошенко. – Київ «Вища школа», 1992. – С.296-302.

40. Моляко В. О., Музика О. Л. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О. Л. Музика. – Житомир, 2007. – 319 с.
41. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості / В.О. Моляко // Рад. школа. – 1991. – №5. – С.55.
42. Національна доктрина розвитку освіти (затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/200) // Освіта України. – 2002. – № 33 (23 квітня). – С. 4-6.
43. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
44. Новлянська З.Н. Шляхи розвитку творчої фантазії / З.Н Новлянська // Початкова освіта. – 2005. - №37. – С.5.
45. Осадченко І. Для чого інсценувати казку? / І. Осадченко // Початкова освіта. – 2002. -№1.– С.4.
46. Осадченко І.І. Методика роботи над складанням казок / І. Осадченко // Обдарована дитина. – 2006. – №2. – С.39-47.
47. Освітні технології: Навчально-методичний посібник // О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін. – К., 2001. – С.256.
48. Пабат В. Чарівний світ казки / В. Пабат // Початкова школа. – 1994. – №11. – С.21.
49. Пехота О. М. Освітні технології / О. М. Пехота. – К.: А.С.К., 2003. – 256 с.
50. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл. 1-4 кл. – К. : «Початкова школа», 2016. – 296 с.
51. Прокопова О. Казка як ефективний засіб збагачення морального досвіду школярів / О. Прокопова // Всесвітня літ. та культ. в навч. закл. України. – 2007. – №4. – С.2-5.
52. Прокопова О.П. Проблема космогонічного коріння української казки в літературознавчих джерелах / О. Прокопова // УЛЗШ. – 2004. – №1. – С.39-41.
53. Проненко В. Колиска думки – казка / В. Проненко // Київ. – 1998. – №5-6. – С.125-127

54. Прохорова В. Дорогами казки / В. Прохорова // Дивослово. – 2004. – №4. – С.27-32.
55. Пушкарьова Т. Взаємодія вчителя початкових класів з учнями в умовах особистісно-орієнтованого навчання / Т. Пушкарьова // Початкова школа. – 2005. – №3. – С.47-49.
56. Рибалка В. Система виховання творчої особистості за І.Волковим / В. Рибалка // Обдарована дитина. – 2006. – №4. – С.10-14.
57. Родари Дж. Грамматика фантазії. Введення в искусство придумування історій / Родари Дж. – М., 1978. – 192 с.
58. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. – К.: «Магістр», 1997. – 256 с.
59. Савченко О.Я. Літературне читання : Підручник для 3 класу / О.Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 197 с.
60. Сігітов А.І. Навчання і виховання обдарованих дітей / А.І. Сігітов // Початкова школа. – 1993. – №10. – С.31-35.
61. Стахова І.А. Розвиток педагогічної творчості вчителя початкових класів у процесі післядипломної освіти / І.А. Стахова // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 1-2 квітня 2015 р.) / за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип.4. – С. 451- 455.
62. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : В 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т.3. – С.176-185 .
63. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський. – К., 1971. – С.72.
64. Тихолоз Н. Попелюшка з чарівного замку або некоронована царівна жанрів: казка як вид художньої словесності / Н. Тихолоз // Укр. мова й літ. в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – №6. – С.53-60.

65. Туров М.П. Створи свою казку / М.П. Туров // Обдарована дитина. – 2006. – №1. – С.46.
66. Українська Літературна Енциклопедія : В 5 т. – К., 1990. – Т.2. – 576 с.
67. Хасієва Г.М. Світ маленьких казкарів: благословення казкою (педагогічна казка В.О.Сухомлинського) / Г.М. Хасієва // Розкажіть онуку. – 2003. – №25. – С.8-9.
68. Чорна Л. Г. Психологія забезпечення розвитку творчих здібностей учнів / Л. Г. Чорна // Психологічна газета. – 2001. – №2. – С.22-24.
69. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.
70. Шевцова Н. Урок-казка / Н. Шевцова // Початкова школа. – 2005. – №11. – С.33-35.
71. Щербо А.Б. Казка в духовному розвитку / А.Б. Щерба // Початкова школа. – 1980. – №12. – С.18-24.
72. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Д. Шелестова. – К., 2003. – 112 с.
73. Явоненко М. Методика підготовки школярів до літературно-творчої діяльності / М. Явоненко // Початкова школа. – 2005. – №5. – С. 15-18.
74. Якименко С.І. Казка у навчально-виховному процесі / С.І. Якименко // Початкова школа. – 1988. – №2. – С.31-35.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Стаж роботи в школі _____

1. Як Ви розумієте поняття «творчість»?

2. З якою метою Ви використовуєте казку на уроках літературного читання? (Поставте номери у порядку зниження важливості).

Виховання художніх інтересів _____

Розвиток творчих здібностей дітей _____

Розвиток уяви _____

Залучення до художньої діяльності _____

Формування культури почуттів _____

Виховання здатності інтерпретувати та сприймати художні твори _____

Розширення та збагачення художньо-естетичного досвіду _____

Стимулювання пізнавального інтересу _____

3. Чим Ви керуєтеся при виборі казок для опрацювання їх з дітьми?

4. Як краще організувати творчий розвиток особистості під час роботи над казкою? (Поставте прийоми роботи у порядку зниження важливості)

створення казки _____

продовження казки _____

інсценізація _____

читання за особами _____

виразне читання _____

характеристика дійових осіб _____

уявна мандрівка в казку _____

5. Оцініть ступінь сформованості власної здатності до розвитку творчих здібностей молодших школярів за десятибальною системою _____.

Анкета

(для діагностики мотиваційного критерію)

1. Які уроки для тебе є найцікавішими?

2. Який із видів казок тобі подобається найбільше? (постав +)

Казки про тварин _____

Чарівні казки _____

Соціально-побутові казки _____

3. Хто твій найулюбленіший герой казки? Чому?

4. Які творчі завдання тобі подобається виконувати на уроках літературного читання?

5. Чи подобається тобі брати участь в інсценізації казки? Чому?

Інтегрований урок на тему «Поетична скринька»

Мета: дати поняття про основні «секрети» вірша (рима, звукозапис, порівняння). Виявляти і розвивати творчі здібності дітей, образне мислення, спостережливість, збагачувати словниковий запас. Виховувати естетичні смаки та любов до рідного слова.

Обладнання: скринька, плакати з віршами та піктограмами, роздатковий матеріал, музика, папір, олівці.

Хід уроку:

- Дітки, хто з вас любить вірші? Хто може прочитати кілька рядків свого улюбленого вірша? (2-3 учні читають кілька рядків з улюблених віршів). А можливо хтось пише вірші сам? А ось послухайте, як вчився писати вірші Незнайко. (Діалог читають підготовлені учні, відповідно одягнені).

Незнайко: Привіт, Квітик! Навчи мене писати вірші! Я теж вирішив стати поетом.

Квітик: А в тебе здібності є?

Незнайко: Звичайно. Якби не було, я б не приходив!

Квітик: Це треба перевірити. Ти знаєш, що таке **рима**?

Незнайко: Звичайно, знаю! **Рима** – це... Ні, не знаю.

Квітик: **Рима** – це коли, два слова закінчуються однаково. Придумай мені риму до слова **палка**.

Незнайко: **Палка** – ручка.

Квітик: Яка ж це рима? Тут рими ніякої нема.

Незнайко: Це чому ж: пал-ка – руч-ка. Слова закінчуються однаково.

Квітик: Цього мало. Потрібно, щоб слова були схожі за **звучанням**. Так, щоб було складно. Ось послухай: палка – балка, скакалка, книжка – шишка, коржик – моржик.

Незнайко: Зрозумів! Зрозумів!

Квітик: Придумай риму до слова **пакля**.

Незнайко: **Пакля** – шпакля.

Квітик: А хіба є таке слово?

Незнайко: А хіба немає? Ну, тоді **рвакля**.

Квітик: А це що таке?

Незнайко: Це коли щось рвуть. Ось і виходить рвакля.

Квітик: Вигадуєш ти все. Такого слова не буває.

Незнайко: Ну, тоді пиши вірші сам.

- Ось на цьому і закінчується Незнайкова наука. Діти, а ви хочете навчитися писати вірші? Гномик-Віршовичок допоможе вам у цьому. Він приніс поетичну скриньку, а в тій скриньці знаходяться «секрети» вірша. І хто з вас подружиться з цими «секретами», той у майбутньому зможе стати поетом. То що ж це за «секрети»? Давайте подивимось. (Вчитель дістає зі скриньки перший «секрет», а учні хором читають: «**рима**»).

- Давайте, дітки, запам'ятаємо, що таке рима. **Рима** – це коли, два слова схожі за звучанням.

- Діти, а ось послушайте, як розповів про риму амер. поет Дж.Чіарді.

Дві пташки дивовижні у моїй скриньці є:

І якщо хочеш, то зіграй в цю гру, дитя моє.

Але щоб гру могли почать затям, мій друже, ти,

Що різні ці мої птахи, та схожі в них хвости!

Піймать оцих чудних пташок таки нелегкий труд.

Імення дивно в них звучать: їх римами зовуть...

... Одна дістала слово цвях, а інша ним забила дах.

Одна дістала слово слон, а інша – тон і телефон.

Одна дістала слово край, а інша фразу «Ну, прощай...»

Гра «Складно – нескладно»

- Я вам прочитаю пари слів, якщо вони римуються, ви хлопаєте в долоні. Зрозуміли?

Вода – руда; вода – сироп; робота – болото; лисичка – сестрички; зірка – м'яч; коса – роса, мама – піжама.

Гра «Літаюча рима»

- Я «кидаю» вам слово, ви «ловите» і говорите у відповідь риму.

Коса – роса, оса, краса...

Сонечко – віконечко...

- Молодці! Я зараз час познайомитись з новим секретом. (Вчитель знову дістає зі скриньки «секрет», а учні хором читають: «звукзапис»). Діти, я буду читати вірш, а ви відгадайте про кого в ньому говориться.

Що за крик біля води?

Ква-су, ква-су нам сюди.

Ква-су, ква-су, просто кваші,

Нам вода набридла наша.

Діти. У віршику мова йде про жабок.

Вчитель. Що допомогло вам про це дізнатись?

Діти. Звуки «ква».

Вчитель. Отже, звуки допомагають нам розповісти про кого-небудь або про що-небудь.

1. Не дзижчу, коли сиджу.

Не дзижчу, коли ходжу.

Не дзижчу, коли труджусь.

А дзижчу, коли кручусь. (Бджілка)

2. Кар-раул! Картину вкрали!

Раптом пташка закричала. –

І картину, і картон,

І смачненький ма-кар-рон! (Ворона)

3. Друг у мене є Тимур.

Він говорить: мур-мур-мур.

Любить вилізти на мур.

І хвалитись: «Я – Тимур» (Кіт)

- Наступний «секрет» може дістати хтось із учнів. Всі разом читають: «порівняння».

Вчитель. Поети дуже люблять порівнювати предмети між собою. Ось як вони говорять. (На дошці висить плакат з віршем і піктограми. Учні разом з учителем читають).

Все на все у світі схоже.

*Човник в морі – на галозі.
Змія – на ремінець тоненький,
Місяць – на пиріг кругленький.
Кіт смугастий – на піжсаму.
Я – на тата, ти – на маму.*

Вчитель. Дітки, а чи любите ви дивитись на білі пухнасті хмаринки, що пливуть по небу? На що вони бувають схожі?

Діти. На коня, кішку, білого лебедя, м'яку перину, подушку.

Вчитель: А зараз, діти, уявіть себе поетом, якому треба дібрати порівняння, щоб написати віршик. Я буду читати віршик, а ви маєте закінчити останні рядки, добираючи слова в риму.

1.Що нагадує вам місяць, який тоненький, а не повний?

Він пливе у темнім небі, наче в морі срібний... (човник).

2.Ось пливе легка хмаринка. Ну справжнісінька... (пір'їнка).

3.Настала казкова нічечка. І річечка стала, мов... (стрічечка).

4.Ось який у нас метелик! Подивіться, діточки!

Він літає, в небі грає. Крильця, наче... (квіточки).

Вчитель: Дітки, ви дуже гарно працювали на уроці. І в подарунок вам Гномик-Віршовичок написав вірш, але деякі рядочки не міг закінчити. Давайте допишемо віршик до кінця разом.

*До нас, наче фея, злетіла вона –
В зеленому одязі, в квітах (весна).
Серед лугу, наче діти,
Розцвіли весняні (квіти).
З-під снігу, де джерельце ніжне,
Пробивсь до сонечка (підсніжник).
Горить, пала на сонці цвіт.
Тому і зветься (горицвіт).
На пагорбі, де рідший ліс,
Цвіте-красується (нарцис).
А край долинки, де затінок,*

Повивсь хрещатенький (барвінок).

Ось на галявині Наталка

Побачила малу (фіалку).

Одяг червоний він жупанин,

Стоїть, пишається (тюльпан).

Всіх на бал запросим вас

Танцювать з квітами (вальс).

(Під «Вальс квітів» П. Чайковського учні малюють квіточку, яка найбільше сподобалась. В кінці уроку дитячі роботи демонструються і обговорюються).

Інтегрований урок «Світ маленьких казкарів»

(Благословення казкою. Педагогічна казка В. Сухомлинського)

Мета: підвести підсумок до розділу «Яке диво ці казки!»; удосконалити образне мислення та мовлення учнів; розвивати прагнення самостійності; виховувати любов до світу пригод – джерела дитячої допитливості, фантазії; провести творчий звіт маленьких казкарів.

Тип уроку: Урок-подорож до країни власних казок.

Хід уроку:

I. Мовна розминка.

- Діти, погляньте у віконце. Який сьогодні ранок? (Теплий, сонячний, радісний, похмурий, сумний, веселий, щасливий).

- А ви помітили, що сьогодні ранок здається ще і казковим? (Так).

- А чим саме? (Сонечко посилає до Землі свої теплі долоньки-промінчики).

- І чистим сонечко встає з-за небокраю. Мабуть і в нього мама є, бо хто ж його вмиває? (Сонечкова мама вмиває своє дитятко-сонечко. Деревя щедро струшують свої плоди. Городні родичі поважно переїжджають до господньої комори. Комахи стурбовані першими прохолодними осінніми ранками і вечорами. Вони змушені турбуватися про зимову оселю. Птахи журливо покидають рідну домівку і відлітають у теплі краї. Звірята клопочуться біля своїх нірок).

- Діти, а хто впорядковує все на землі, хто слідкує., щоб птахи відлітали в теплі краї, а дерева скидали листя, щоб комахи шукали собі зимову постіль?

А я зараз вам допоможу відповісти на це запитання. Послухайте загадку.

Із неба диво золоте

І світить нам, і гріє,

Ніщо без нього не росте.

І всяк йому радіє?

(Сонце)

- А якщо немає на небі сонця, то що в давні часи робили діти, яку пісеньку співали? Давайте заспіваємо, разом.

Вийди, вийди, сонечко,

На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
На весняні квіточки,
На маленькі діточки,
Там вони граються,
Тебе дожидаються.

- А яке сьогодні сонце? (Усмінене, пекуче, веселе, радісне, ласкаве, жарке, сумне).

- Сьогодні до нас теж прийшло сонечко із своїми промінчиками-ознаками. Чому? Які з них зайві?

- А які промені посилає сонце на землю влітку? (Жаркі, пекучі).

- А восени сонце яке? (Ласкаве, усмінене)

II. Каліграфічна хвилинка.

- Сьогодні сонце завітало до нас на каліграфічну хвилинку.

Сс со он нц це сонце чк чн

Підберіть до слова **сонце** споріднені слова. (Сонце - сонечко, сонячний, соняшник).

- Чому ви вважаєте, що ці слова споріднені? (Тому, що вони належать до слова сонце і мають спільну частину (сон-)).

Сонечко – пестливе значення.

Сонячний – ознака предмета.

Соняшник – рослина, у якої голівка схожа на сонце, кругленька.

- А хто з вас, діти, зі словом «сонце» складе цікаве речення?

(Сонце посилає на землю гарячі промені. Сонце встане, то й ранок настане. Сонце – це небесне світило).

- Запишіть останнє речення: «Сонце світить нам і посилає тепло. Все живе без Сонця загинуло б, перетворилося на крижинку».

III. Слово вчителя.

- Я знаю, що ви, діти, любите казки, захоплюєтеся їхнім щасливим кінцем і благородними вчинками казкових героїв. Вам розказували їх бабусі, читали батьки, дивилися їх по телевізору.

- А хто ж складає казки? (Народні казки складає народ, а літературні складає автор).

- А ви вмієте складати казочки? (Так).

- А хто ж вас навчив цього? (Наша вчителька).

- А ось таких діток, як ви, вчив складати казочки один з видатних педагогів, вчитель за покликанням, який написав більше 1500 казок-мініатюр. Які казки він писав, розкаже бібліотекар.

IV. Розповідь бібліотекаря про В. Сухомлинського та його літературну спадщину для дітей.

- Василь Олександрович любив дітей і написав для них багато-багато цікавих розповідей (казок): про ласкаве сонечко й м'яку, зелену травичку, про працелюбних мурашок і веселого метелика, про кращі риси людини, про дітей.

У його творах переважає доброта, бо сам він був доброю людиною, і хотів, щоб ви, діти, вирости добрими, чуйними, працьовитими, щоб любили тата й маму, свою рідну домівку і нашу велику прекрасну Батьківщину. В. Сухомлинський говорив: «Казки – це свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови».

V. Повідомлення теми уроку.

- Отже, казка дає нам ключик до розуміння багатьох світових тайн. Її простота, доступність, допомагають донести до нас глибоку мудрість народу. Сьогодні наше завдання на уроці: навчитись складати свою власну казку.

VI. Робота над словом.

- А про кого буде ця казка, ви дізнаєтесь із повідомлення.

1. Невеличкий, маленький отруйний жучок-хижак. Поїдає багато попелиць.
2. Дуже корисна комашка. З настанням холодів цей жук падає у сплячку і зимує у ґрунті під рештками рослин чи під корою дерев.
3. Ця комаха своєрідний барометр: перед дощем – вона млява, а погожого дня – рухлива.

Так, це сонечко.

- Ой, хто це в тебе там на долонці?

«Сонечко»

Прилетіло сонечко
На мою долонечку –
Крильця червоненькі.
Цяточки чорненькі.
По всіх пальчиках ходило
З мізинчика полетіло.

(Б. Списаренко)

І до вас воно теж бажає сісти на долоньку.

- Діти, а чим сонечко не схоже на справжнього живого жучка? (Роздати сонечка). **Воно не кольорове.**

- Візьміть відповідний за кольором олівець і розфарбуйте його.

VII. Розвиток мовлення.

1. Робота за малюнком.

- Погляньте на малюнок. Сонечко теж завітало до дівчинки. Давайте колективно, всі разом, складемо Казку про дівчинку і жучка. Нам допоможуть опорні слова.

2. Складання казки за опорними словами (усно). Вночі, злива, вранці, неприємного жучка, дівчинка Світланка (звернулася до нього)
«Сонечку, Сонечку, полети на небо,

Там твої дітки чекають на тебе!»

Не злетів, поклала (обсохли крильця).

Сонце обсушило, полетіло до своїх діток.

- Ви ось тільки прислухайтесь, як вже ожила наша казка та починає говорити.

- А хто хоче розповісти казку від початку до кінця?

Казка «Світланка і сонечко».

Вночі пройшла злива. Вранці дівчинка Світланка побачила неприємного червоного жучка з чорними крапочками на спині.

Вона звернулася до нього: «Сонечку, Сонечку, полети на небо. Там твої дітки чекають на тебе!»

Але жучок не злетів. Тоді Світланка поклала його на листочок, щоб він обсушився.

Сонечко було вдячне дівчинці за надану допомогу. Сонце обсушило крильця маленькому жучкові, він полетів до своїх діток.

- Молодці! А зараз відпочинемо.

VIII. Фізкультхвилинка.

Жив жучок між бур'янами, (встали, крокують)

Жив без тата і без мами, (вертикальні «ножиці»)

Жив і жив, і не тужив, (піднімання плеч)

Жовтим листям ворухив.

Запитав сердечно жук:

– *Хто там стукає, тук-тук? (оплески).*

Під корою тепло нам,

Короїдам -хитрунам.

Не лякай ти, дятле, нас!

Бо уже сніданку час! (Сіли).

IX. Робота над власною казкою.

- Діти, а самі хочете поспробувати свої сили в складанні власної казочки про сонечко?

- Тоді я пропоную вам тільки заголовок «Осінні пригоди жучка-сонечка».

1.Самостійна творча робота.

2.Читання казок (2–3)

3.Інценівка казки В.О. Сухомлинського «Сонце і сонечко».

- А зараз, діти, ви будете глядачами і слухачами казочки, яку написав для вас Василь Олександрович Сухомлинський.

X. Підсумок.

- Чи справились ми із завданням, яке ставили на початку уроку: навчилися складати казочку?

Отже, ми можемо відкривати свою хатинку дитячих казок.

XI. Заклучна частина.

1. Читання віршів.

1) Цей світ, як казка, як безмежне диво!

Захоплює, дивує, кличе ввись.

Життя чарівне, я така щаслива,

І ти до цього світу придивись.

2) В душі одразу сонечко засяє

І забринить проміння доброти,

Бо світ нас всіх, як мати пригортає.

Лиш серденько відкрий до світла ти!

3) Якщо людина добре серце має,

Вона іде у світ добро творить.

В її очах любов і ласка сяє,

Така людина сонечком горить!

- Будьте і ви, дітки, як маленькі Сонечка. Творіть добро, садіть дерева, очищайте джерела і ріки, любіть свою Землю-матінку, і вона відповість вам любов'ю і щедрістю. Та й будуть на нашій планеті Земля мир і злагода (діти хором).

- Сонечко і сонце приготували вам, дітки, сюрприз. *(Дітей пригощають тістечками у вигляді жучка-сонечка).*

За вашу плідну роботу на уроці всім вам велике спасибі! Урок закінчено.

Ігри на формування творчої особистості молодших школярів

Творча гра «Дитячий центр»

Дидактична мета: Вчити дітей виділяти у творі основні події, передавати свої думки без слів.

Зміст: Учитель ознайомлює дітей із твором і дає завдання: показати почуте за допомогою жестів і міміки.

Наприклад: «Ріпка» – діти намагаються передати зміст казки без слів, імітуючи рухи головних героїв тощо.

«Намалюємо мультфільм»

Дидактична мета: Вчити визначити головні події, які вплітаються в основний зміст твору, розрізняти головне й другорядне; розвивати вміння аналізувати й синтезувати.

Зміст: Діти діляться на групи, отримують завдання на картках, виконують його, обмінюються думками.

Завдання:

- Які малюнки можна намалювати до казки «Кобиляча голова», щоб діти, які її не читали, зрозуміли зміст?

- Виберіть із твору або придумайте підписи до ілюстрацій.

У результаті виконання завдання має вийти мультфільм.

«Чарівники Вуха, Ніс, Рука й Око»

Мета: Вчити дітей уявляти відчуття, які дитина може одержати за допомогою аналізаторів. Розвивати уяву, фантазію, мислення.

Зміст: Учитель по черзі показує картинки із зображенням аналізаторів і пропонує за їх допомогою відвідати який-небудь сюжет казки.

Наприклад: із чарівним Носом діти потрапили у гості до Лисички («Лисичка і Журавель»), коли вона готувала кашу. Діти розповідають про те, що вони відчули носом. Далі в цей же сюжет запрошується Око (діти бачать те, що не описано в казці), Вуха (уявлення можливих звуків, озвучення думок), Руки (опис відчуттів, які виникли б у дітей, якби вони торкалися руками до тарілки).

«Переосмислення казки»

Все відбувається за такою схемою: оповідач навмисно допускається помилки, а дитина його поправляє. Наприклад, казка Г. Андерсена «Свинопас», коли оповідач говорить: «Жив-був багатий принц...», дитина поправляє: «Не багатий, а бідний». Єдина умова – казка повинна бути відома дітям.

«Розповідь казки навиворіт»

«Вивернути» її так, щоб добрий герой (Червона Шапочка, наприклад) став злим, а злий (вовк) – добрим, працюватим. У такій «вивернутій» казці Білосніжка може зустріти 7 богатирів, а не 7 гномів, а Дюймовочка перетвориться у високу симпатичну дівчину і т.д.

«Стороннє слово»

Дітям пропонуються слова із знайомої казки, а потім до них приєднують ще одне зайве слово. Наприклад, «дід, баба, внучка, Жучка, кішка, дощ» або «дівчинка, ліс, квіти, вовк, бабуся, вертоліт». На основі таких опорних слів діти мають скласти свою нову казку.

«Новий герой казки»

Один з різновидів попереднього прийому. Як правило, новий герой з'являється в переломний момент. І тоді оповідач пропонує дітям закінчити казку самим. Так, у казці Ш. Перро «Червона Шапочка» з'являється вертоліт. Він сідає на поляну саме в той момент, коли дівчинка хоче розповісти вовку, де живе її бабуся.

«Салат із казок»

Цей прийом зарекомендував себе як один з найефективніших. У дитячій уяві впливають образи улюблених героїв прочитаних казок.